

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Факультет плодощовочівництва, екології та захисту рослин

Кафедра екології та
безпеки життєдіяльності

ДО ЗАХИСТУ ДОПУСКАЄТЬСЯ:

Зав. кафедрою

_____ Ольга ВАСИЛЕНКО

«_____» _____ 2024 р.

ДАНИЛЕВИЧ
ЯРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ

**КУЛЬТУРНА ТА ПРИРОДНА СПАДЩИНА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ
УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього рівня «Магістр»
за спеціальністю 101 «Екологія»

Науковий керівник – доцент Кравцова І.В.

Умань – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Теоретичний аналіз проблеми дослідження.....	9
1.2. Сучасні уявлення і тенденції дослідження культурної спадщини з точки зору концепції збалансованого розвитку.....	16
РОЗДІЛ 2. УМОВИ, ОБ'ЄКТИ, МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	22
2.1. Просторові ознаки об'єкту дослідження	22
2.2. Методологічні прийоми наукового пошуку.....	25
2.3. Охорона праці в галузі.....	26
РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНА СКЛАДОВА ПРИРОДНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТЕРИТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	29
3.1. Культурна спадщина як об'єкт еколого-географічного пізнання.....	29
3.2. Компонентна та територіальна структура культурної спадщини.....	31
РОЗДІЛ 4. ПРИРОДНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ.....	38
4.1. Сучасний стан та основні проблеми збереження і використання культурної спадщини України.....	38
4.2. Територіальний розподіл об'єктів культурної спадщини Правобережної України.....	43
4.3. Природна та культурна спадщина ЮНЕСКО в Україні.....	52

РОЗДІЛ 5. Еколого-економічне обґрунтування сталого розвитку територіальних громад об'єктами культурної спадщини.....	55
ВИСНОВКИ.....	63
РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Україна увійшла у ХХІ століття з низкою економічних і екологічних проблем так званого українського «економічного дива» 90-х років ХХ століття та, власне, всього періоду свого розвитку упродовж минулого століття, одночасно працюючи над їх подоланням та шукаючи шляхи для інтеграції у глобальні економічні та екологічні процеси, прагнучи стати повноцінним об'єктом єдиного європейського простору. Це стало потужним стимулом як для органів державної влади, так і наукової спільноти розробляти нові підходи до аналізу ситуації в державі та її регіонах, визначати пріоритетні напрями підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу регіону, що є ключовим для забезпечення якісного економічного та екологічного розвитку та покращення добробуту громадян.

Варто зазначити, що опрацьовуючи регіональні стратегії розвитку важливо приділяти увагу економіко-географічним та екологічним особливостям, а також брати до уваги розмаїття та багатство історико-культурної спадщини, яке зосереджено в регіонах. Україна має понад 140 тисяч об'єктів культурної спадщини, що робить її однією з держав Центральної Європи із найбагатшим історико-культурним надбанням. В умовах активної інтеграції у світовий культурний простір надзвичайно важливими є дослідження та збереження цієї спадщини, що має стратегічний характер та загальнодержавне значення. Актуальність теми дослідження посилює війна, яка ведеться на території сучасної України вже понад 1000 днів.

Стратегія національної безпеки України окреслює пріоритетним напрямом діяльності охорону національної культурної та духовної спадщини. Україна, відповідно до міжнародних конвенцій, зокрема Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини, Конвенції про охорону

підводної культурної спадщини, Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи, Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, Рамкової конвенції Ради Європи про значимість культурної спадщини для суспільства, взяла на себе зобов'язання зберігати культурне надбання як частину міжнародного правового порядку, підтверджуючи свою відповідальність перед світовою спільнотою.

В Україні працює потужна законодавча та нормативно-правова база, яка регулює участь державних органів, місцевого самоврядування, землекористувачів, а також юридичних і фізичних осіб у сфері охорони культурної спадщини. Ця база включає такі закони України, а саме: «Про охорону культурної спадщини», «Про Загальнодержавну програму збереження та використання об'єктів культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації», «Про основи містобудування», «Про планування територій» тощо.

Науковий супровід діяльності у сфері збереження спадщини стає вкрай важливим, оскільки він охоплює аналіз сучасних суспільних процесів, що впливають на спадщину, і її інтеграцію у природне середовище. Оцінка культурної спадщини як ресурсу передбачає обґрунтування шляхів її ефективного використання, визначення її місця в територіальній структурі, розробку адекватних форм розвитку та координацію дій усіх зацікавлених сторін.

Однак у вітчизняній науці досі відсутні комплексні дослідження культурної спадщини на рівні країни чи регіонів. Оцінка спадщини ще не стала ключовим напрямом наукової роботи з точки зору визначення її потенціалу та ролі у розвитку територій, що залишає простір для подальших досліджень і практичних впроваджень.

Методологічною основою випускної кваліфікаційної роботи є основні положення теорії суспільної географії, закладені в працях Е.Б. Алаєва, І.О.Горленко, С.І. Іщука, В.П. Нагірної, М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуна, О.Г. Топчієва, О.І. Шаблія; теоретичні й прикладні дослідження спадщини, які здійснюють культурознавці, історики та правознавці В.І. Акуленко, В.О. Горбик, Т.І. Катаргіна, Т.В. Курило, Є.А. Ліньова, В.М. Пісун, Л.В. Прибєга, архітектори та містобудівники М.В. Бєвз, В.В. Вечерський, Є.Є. Водзинський, В.Т. Завада, О.В. Лесик, Т.Ф. Панченко, економісти, економіко-географи та фахівці туристичної галузі О.О. Бейдик, К.М. Горб, В.К. Євдокименко, І.Ф. Карташевська, О.О. Любіцева, Г.П. Науменко, В.І. Павлов, Л.М. Черчик, І.М. Яковенко, а також теоретичні та прикладні розробки у сфері історико-культурної та природної спадщини провідних зарубіжних вчених – Л. Гаррісона, Б. Грехема, Р. Прентіса, Ю.С. Путрика, Д. Ріпкеми, Г. Річардса, Б. Сміта.

Мета випускної кваліфікаційної роботи: дослідити культурну і природну спадщину Правобережної України в контексті цілей сталого розвитку країни.

Для досягнення поставної мети необхідно виконати такі наукові **завдання:**

1. Вивчити теоретичні основи проблеми дослідження.
2. Розкрити еколого-географічну складову природної та культурної спадщини території дослідження.
3. Дослідити культурну і природну спадщину Правобережної України в контексті цілей сталого розвитку країни.
4. Виконати еколого-економічне обґрунтування сталого розвитку територіальних громад об'єктами культурної спадщини на прикладі с. Синиця Паланської об'єднаної територіальної громади Уманського району Черкаської області.

Об’єкт дослідження: культурна та природна спадщина Правобережної України.

Предмет дослідження: еколого-географічні особливості об’єктів культурної та природної спадщини Правобережної України в контексті цілей сталого розвитку країни.

Методи дослідження. У процесі дослідження були використані такі методи: загальнонаукові (ретроспективний, системний, структурний, аналізу та синтезу), дисциплінарні (аналіз літературних джерел, картографічний) та міждисциплінарні (історико-генетичний, статистичний, моделювання, математичний, екологічний).

Наукова новизна полягає в тому, що у роботі виконано еколого-економічне обґрунтування сталого розвитку Паланської ОТГ.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані результати випускної кваліфікаційної роботи, а саме теоретичні напрацювання, можуть бути інформаційно-освітньою складовою освітніх компонентів підготовки здобувачів вищої освіти за ОС «бакалавр» за спеціальністю 101 «Екологія», а також місцевими органами влади відповідних територіальних громад з метою збереження, охорони та просвітництва щодо відповідних об’єктів, які формують регіональну природну та культурну спадщину, реалізації програми місцевого розвитку громад відповідно до цілей та стратегії сталого розвитку, проведення акцій екологічного спрямування тощо.

Апробація результатів дослідження випускної кваліфікаційної роботи. Основні висновки наукового дослідження, виконаного для здобуття освітнього ступеня «магістр» оприлюднено у доповідях на весняних науково-звітних конференціях професорсько-викладацького складу та молодих науковців кафедри екології та безпеки життєдіяльності факультету плодоовочівництва, екології та захисту рослин Уманського національного університету садівництва у 2023–2024 роках, оприлюднено на секційному

засіданні Всеукраїнської наук.-практ. *Internet*-конф. «Сучасний стан та перспективи розвитку лісового і садово-паркового господарства» (м. Умань, 13 листоп. 2024 року).

Публікації. Теоретичні положення та висновки дослідження, що викладені на сторінках випускної кваліфікаційної роботи, опубліковано у матеріалах Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку лісового і садово-паркового господарства» (додаток А).

Теоретичні положення випускної кваліфікаційної роботи є частиною теми наукової і дослідницької роботи науково-педагогічних працівників кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університету садівництва – «Розробка методологічних підходів і практичного механізму еколого-збалансованого природокористування у сфері аграрного виробництва» (№ державної реєстрації – 0108U009772) та теми наукової роботи керівника наукового дослідження («Розробка методологічних підходів формування сучасних екологічно-збалансованих антропогенних ландшафтів»).

Структура та обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг випускної кваліфікаційної роботи становить 74 сторінках, з яких 66 сторінок основного тексту. Робота містить 21 рисунок, 1 таблиця, 2 додатки. Список використаних джерел включає 46 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретичний аналіз проблеми дослідження

Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, яка була прийнята в м. Париж (Франція) у 1972 р. на Генеральній конференції ООН з питань освіти, науки й культури стала повштовхом для розвитку термінологічного апарату, пов'язаного із розробкою проблеми культурної спадщини як наукової категорії. З 70-х років XX століття поняття «культурна спадщина» конкретизується в рамках міжнародних і національних нормативних та інших документів, вводиться в правовий обіг і стає самостійним, загальновизнаним правовим поняттям, що має широке використання в літературі та практичній діяльності. Оскільки існує велика кількість різноманітних визначень і характеристик спадщини, що визначаються цілями і завданнями, які ставлять дослідники, варто проаналізувати розуміння терміну «культурна спадщина», наведеного у ст. 1 Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, згідно з якою культурна спадщина класифікується на такі категорії:

- пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, що мають видатну універсальну цінність із точки зору історії, мистецтва чи науки;

- ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок із пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки;

- визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є

універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології [12].

Хоча це трактування визначає склад культурної спадщини і, водночас, ілюструє тенденцію переходу від вивчення окремих пам'яток до їх комплексів, воно, загалом, не відображає адекватно ролі та місця спадщини в сучасному світі. Подальший розвиток міжнародних пам'яткоохоронних принципів і засад був пов'язаний із прийняттям у Парижі 17 жовтня 2003 р. Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (Україна приєдналася до Конвенції згідно із Законом України від 6 березня 2008 р. «Про захист нематеріальної культурної спадщини», № 132-VI). Концепція «нематеріальної культурної спадщини» закріплена в міжнародному праві, що означає звичаї, форми демонстрації та вираження, знання та навички, а також відповідні інструменти, об'єкти, артефакти та культурні простори, які визнаються громадами, групами та в деяких випадках окремими особами як частину їхньої культурної спадщини [13]. Нематеріальна культурна спадщина проявляється, зокрема, у таких сферах: мова як носій нематеріальної культурної спадщини, усні перекази; виконавське мистецтво; звичаї, обряди, свята; знання та звичаї, пов'язані з природою та Всесвітом; знання та вміння, пов'язані з традиційними ремеслами [12, 13]. Відповідно до Рамкової конвенції Ради Європи про цінність культурної спадщини для суспільства, яка відбулася 27 жовтня 2005 року у Фаро і була підписана Україною у 2007 році, культурна спадщина вважається «сукупністю ресурсів, успадкованих від минулого і які люди, незалежно від своєї приналежності, вважають відображенням і вираженням своїх цінностей, вірувань, знань і традицій, що постійно змінюються. Вона включає всі аспекти навколишнього середовища, які виникли в результаті взаємодії між людьми і простором у ході історичного розвитку» [31].

В Україні діє Закон від 8 червня 2000 р. № 1805-III «Про охорону культурної спадщини», який регулює правові, організаційні, соціально-

економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання.

Розуміння об'єктів культурної спадщини в суспільному житті означає, що: «культурна спадщина – це сукупність об'єктів культурної спадщини, успадкованих людством від попередніх поколінь; це визначне місце, споруда (твір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними рухомі об'єкти, а також території або водойми, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереження, які принесли до нашого часу цінність з археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, художньої, наукової чи художньої точок зору та мають зберегти свою автентичність» [29]. На думку деяких експертів (В.М. Парацій та ін.), прийняте в законодавчому полі України визначення є неточним і не відображає сутності поняття «культурна спадщина» – терміна, який лежить в основі зовнішнього вираження національної культури, тому воно потребує цілісного переосмислення, доопрацювання з урахуванням термінологічних позитивів міжнародного нормативного досвіду та більшої відповідності сучасним суспільним реаліям. Варто розуміти, що спадщина – це система матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей, створених і збережених попередніми поколіннями, що мають виняткове значення для збереження культурного і природного генофонду Землі та його подальшого розвитку. Це основоположне поняття, яке визначає життєздатність багатьох аспектів сучасного суспільства, його надії на майбутнє [24].

Просторово-екологічний аспект у підходах щодо розуміння спадщини розкривається у працях таких вітчизняних вчених, а саме: Ю.Л. Мазуров, П.М. Шульгін, Є.В. Євдокимова. Зокрема, Ю.Л. Мазуров наголошує, що спадщина є еколого-історико-географічним феноменом, що відображає історію розвитку Природи, соціуму і має просторову виразність у безлічі різних проявів [24]. Є.В. Євдокимова, в свою чергу, зазначає, що здатність мати спадщину – це одна з властивостей території, цінність якої визначається

щільністю пам'яток, особливостями їхньої просторової диференціації. Ю.О. Веденін вважає, що найважливішими ознаками екологічного підходу є орієнтація дослідника на вивчення територіальності і комплексності об'єктів, розташованих на поверхні Землі. Еколого-хорологічні ознаки природної та культурної спадщини проявляється в неоднорідному розподілі цих об'єктів. Комплексний підхід до вивчення, збереження та заповідання спадщини, міждисциплінарний характер дослідницької роботи обумовлена такими характеристиками, а саме:

- як спадщина, все частіше, розуміється складна еко-територіальна система (ландшафт, біогеоценоз, біотоп, екотоп, геотоп, окрема територія, міське середовище, архітектурний комплекс, національний природний парк тощо), складовими якого є Людина та Природа, об'єкти матеріальної та нематеріальної культури, природні компоненти та компоненти антропогенної генези;

- суспільство та науковці, які працюють над проблемою формування та збереження природної та культурної спадщини, розуміють, що спадщину як матеріально-нематеріальне утворення не можна зберегти відокремлено, без глибокого розуміння звязаності з природним середовищем, історико-культурних і соціальних складових.

Інший аспект, який дослідники розкривають у розумінні спадщини – це інформаційно-часовий. Культурно-історична спадщина розуміється як форма закріплення та передачі сукупного духовного досвіду людства. Складовими спадщини у такому трактуванні є:

- мова, ідеали, традиції, звичаї, обряди, свята, пам'ятні дати, фольклор, народні промисли й ремесла;
- твори мистецтва, музейні, архівні й бібліотечні фонди, колекції, книги, рукописи, листи, особисті архіви;

- пам'ятки археології, архітектури, науки й мистецтва, пам'ятні знаки, споруди, ансамблі, визначні місця та інші свідчення історичного минулого;

- унікальні ландшафтні зони й місцевості археологічного, історичного та наукового значення, спільні витвори людини й природи, сучасні споруди, що мають особливу цінність із погляду історії, мистецтва або науки, а також інші предмети і явища, які є історико-культурною цінністю [4].

Деякі дослідники розуміють як культурну спадщину суспільно визнані цінності матеріальної та духовної природи, які охороняються суспільством і передаються наступним поколінням. Вони формують інформаційний потенціал як окремого етосу, так і людства загалом. Обов'язковими атрибутами культурної спадщини є розуміння необхідності та збереження, а для розв'язання завдань управління та менеджменту автори об'єднують складові спадщини у такі групи:

- одиничні пам'ятки історії й культури, ансамблі й комплекси пам'яток з їхнім природно-історичним оточенням;

- культурні ландшафти;

- форми живої традиційної культури [13, 21].

Загалом, розуміючи об'єкти, що формують природну та культурну спадщину відповідної території, останню варто розуміти як складну екосоціокультурну систему, сформовану інформацією, яка розвивається у хронологічному та хорологічному відношеннях та працює під дією синергетичних законів [24].

Варто зазначити, що об'єкти спадщини виконують екосистемоутворюючу функцію і є тими ядрами (екологічними, інформаційними, еко-геопросторовими), які використовуються з метою розвитку екологічного туризму та туризму смарт середовища. Тому до об'єктів спадщини також відносять:

- надбання, якими користуються, в основному, туристи (фестивалі, вистави, пам’ятки, райони, які переважно відвідують туристи і т. д.);
- надбання змішаного користування (менш значні історичні пам’ятки й музеї, театри, заповідники, місця, які відвідують екскурсанти та ін.);
- надбання, якими користується, в основному, місцеве населення (об’єкти релігійного культу й цивільні споруди, кінотеатри, бібліотеки тощо) [27–29].

Рис. 1.1. Сучасні аспекти розуміння поняття природної та культурної спадщини (побудовано автором)

Таким чином, тенденції розвитку сучасного суспільства обумовили актуальність та наскрізність дослідження та збереження як природних, так і культурних надбань людства. Можемо із впевненістю вести наукову мову

про еволюційні трансформації у розуміння поняття «спадщина» як сучасної наукової категорії. Термін розвивається, набуває різних форм і трактувань, акцентується увага на екологічних, економічних, соціальних, гуманітарних, психологічних інтерпретаціях спадщини. Відбулися радикальні зміни у взаємозв'язках людини та спадщини. Отже поняття «спадщина» розуміємо як (рис. 1.1):

- генетичне утворення – носій генетичної пам'яті етосу, що окреслює можливості збереження етнічної та релігійної самобутності; природних умов території;
- екологічне утворення – як відображення ставлення попередніх поколінь до складових природного середовища;
- географічне утворення – просторова ознака;
- історичне утворення – це відображення досвіду взаємодії людини та природи;
- інформаційне утворення – це культурно-інформаційний феномен;
- правове утворення – об'єкт майнових і юридичних відносин у соціумі;
- соціально-економічне утворення – основа для збереження культурного та природного розмаїття держави, окремих територіальних утворень тощо;
- збалансоване та гуманітарне утворення – це ресурс для подальшого сталого розвитку територіальних громад, який об'єднує екологічні, соціо-гуманітарні питання, а також збалансований розвиток, надання якісних освітніх послуг, забезпечення відповідного рівня життя, подолання бідності тощо.

1.2. Культурна спадщина з погляду концепції збалансованого розвитку

Упродовж сучасної історії відношення до об'єктів спадщини суттєво змінилося – поняття простої охорони пам'яток ускладнилось і перетворилося на складний комплекс заходів щодо вивчення, інтерпретації та використання. Це стало основою сучасної концепції спадщини, до якого Європа поступово почала рухатися наприкінці 60-х – на початку 70-х років XX ст., у США та деяких інших країнах – наприкінці 70-х років XX ст., а в Україні – наприкінці 80-тих – початку 90-х років XX ст. у ході демократизації процесів у суспільстві. Наприкінці XX століття соціальний статус спадщини підвищився завдяки прийняттю концепції сталого розвитку як глобального цивілізаційного імперативу [24]. Термін «сталий розвиток» / «*sustainable development*» з'явився наприкінці 1980-х років як головне поняття для тих, хто прагне включити екологічні проблеми в дискусію про економічний розвиток. Комісія Брундтланд визначила це як розвиток, що відповідає потребам сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби [36], що забезпечує відповідний напрям для роздумів у цілому та щодо спадщини та її використання в туризмі зокрема .

Передумовами для тематичного спрямування та порядку денного багатьох конференцій різних рівнів організації, круглих столів, семінарів, робочих зустрічей з проблематики стану навколишнього середовища, його збалансованого розвитку була конференція ООН у 1992 році, яка проходила в Ріо-де-Жанейро і розробила «Порядок денний на XXI століття». У 1997 році було прийнято Програму дій із впровадження «Порядку денного на XXI століття», в якій проголошено нову концепцію розвитку людства. В Україну в науковий обіг термін «*sustainable development*» прийшов опосередковано. Це стало підґрунтям для виникнення різних перекладів поняття «*sustainable development*» – усталений, стійкий, сталий, стабільний, збалансований, довготривалий, самопідтримувальний, підтримувальний тощо. У сучасних наукових працях,

чинних нормативно-правових документах досить часто використовують поняття «сталий розвиток» (менше зустрічаємо – стійкий, усталений, стабільний). Науковці Інституту географії НАН України запропонували й широко використовують в перекладі терміну «*sustainable development*» український варіант, а саме: «збалансований розвиток», що обґрунтовано розкриває розуміння глибини проблеми взаємовідносин Суспільства і Природи («збалансований» – доведений до оптимального співвідношення взаємопов'язаних частин) [32]. В Україні проблематику збалансованого розвитку вивчають в Національному інституті стратегічних досліджень при Раді національної безпеки і оборони України, Інституті географії НАН України, Інституті проблем природокористування та екології НАН України, Науково-дослідному інституті сталого розвитку та природокористування. Проблема збалансованого розвитку порушується у наукових працях таких вчених: М.В. Багров, Б.В. Буркінський, В.В. Волошин, З.В. Герасимчук, А.П. Голіков, М.А. Голубець, І.О. Горленко, М.Д. Гродзинський, Б.М. Данилишин, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, В.П. Кухар, С.А. Лісовський, І.І. Лукінов, В.С. Міщенко, О.С. Новоторов, В.І. Нудельман, В.І. Олещенко, Я.Б. Олійник, О.Г. Осауленко, М.М. Паламарчук, В.М. Пашенко, С.І. Пирожков, О.М. Ральчук, Л.Г. Руденко, О.Г. Топчієв, В.Я. Шевчук, Ю.Р. Шеляг-Сосонко, П.Г. Шищенко, Б.П. Яценко та ін. У сучасному розумінні збалансований розвиток – це складне системне утворення, що включає не тільки екологічні, географічні, біологічні, а й соціальні, гуманітарні, економічні компоненти. Культура – це невід'ємна складова цієї системи, тому збалансованість суспільного розвитку безпосередньо пов'язана з культурою та культурним розвитком. Культурна спадщина – це одна із основ охорони та збереження культурного капіталу, а також її можна розуміти як новітній інструмент для побудови міжкультурного діалогу. Культурна спадщина відіграє особливу роль серед багатьох факторів і умов життя людства упродовж усієї історії формування та розвитку. Значимість спадщини для розвитку цивілізації не просто

важлива, а визначальна в умовах екологізації та гуманізації сучасного суспільства. Пам'ятки культури підтримують культурне розмаїття світу й роблять вагомий внесок у збалансований розвиток держави й людського соціуму в цілому, що й визначає відповідальність державної інституції за збереження спадщини та її передачу наступним поколінням. Спадщина в новітньому суспільстві XXI століття виконує багато функцій, забезпечуючи його збалансований «*sustainable*» розвиток. А.В. Лисицький усі функції, які виконує культурна спадщина, об'єднує у три групи: освітню, політичну, економічну.

Задоволення психологічних, освітніх потреб не лише певної особистості, а й всього соціуму – це освітня функція, яку виконує природна та культурна спадщина. Вона має пізнавальне, наукове, виховне, естетичне значення. Життя сучасної людини, будь-якого державного утворення неможливе без об'єктів, що формують природну та культурну спадщину. Ігнорування освітньої функції спричиняє формування в громадян байдужого або навіть зневажливого ставлення до історичної спадщини. Це руйнує спадковість між поколіннями, породжує байдужість до природних і культурних цінностей, що належать як нашій країні, так і всьому світовому співтовариству.

Друга група функцій – це політична, де, за словами Г. Дж. Ешворта, «інтерпретація подій минулого в контексті сучасності стає не лише засобом збереження суспільних норм, а й інструментом, що підкреслює безперервність між минулим і сьогоденням, на яку впливові політичні ідеології та групи спираються для обґрунтування свого домінування». [24, 43]. Економічна функція культурної спадщини є надзвичайно важливою. На державному рівні більшість країн визнають, що своєчасне виявлення, оцінка та раціональне використання ресурсів історико-культурного значення приносять велику економічну вигоду. Ці ресурси є основою для розвитку багатьох секторів економіки, насамперед, туризму.

На наш погляд, варто виокремити четверту групу функцій культурної спадщини – суспільну, яка є більш широкою за своєю сутністю й логічно об'єднує функції інших груп. Спадщина є ресурсом загального розвитку суспільства. Зважаючи на її вагомі суспільні функції, такі як підвищення якості життя, боротьба з бідністю тощо, важливо враховувати, що в умовах інтенсивного розвитку вона може бути під загрозою знищення, якщо не інтегрувати її в стратегії збалансованого розвитку. Багато міст перебувають у кризовому стані: історична забудова, включаючи архітектурні пам'ятки, поступово руйнується, а умови життя в історичних центрах є незадовільними. Також спостерігається суттєве скорочення обсягів реставраційних робіт і зменшення кількості історичних поселень, де проводиться відновлення пам'яток.

Культурна спадщина є не лише так званим сховищем історичного та культурного значення, але також відіграє життєво важливу роль у забезпеченні екологічної стабільності та екологічному збереженні. Ця функція охоплює різні аспекти, включаючи збереження біорізноманіття, стале землекористування та виховання екологічної свідомості.

Культурна спадщина часто співвідноситься з ландшафтами, що тяжіють до натуральних, утворюючи культурні ландшафти. Ці території демонструють симбіотичний зв'язок між людською діяльністю та природним середовищем, таким як терасові системи землеробства в Азії, священні ліси в Африці або місцеві практики рибальства в Амазонці. Зберігаючи ці ландшафти, ми забезпечуємо безперервне виживання екосистем, якими упродовж століть раціонально керували.

Багато об'єктів культурної спадщини є так званими «гарячими точками» біорізноманіття, що містять унікальну флору та фауну. Священні гаї, традиційні сільськогосподарські системи та історичні садиби часто використовувалися за допомогою практик, які відповідають екологічним принципам. Наприклад:

- ✓ Священні природні об'єкти: райони, шановані в місцевих традиціях, часто залишаються непорушеними, захищаючи середовище проживання всередині.
- ✓ Традиційні системи землеробства: такі практики, як сівозміна та агролісомеліорація, підвищують родючість ґрунту та захищають біорізноманіття.

Культурні традиції часто включають стійкі методи використання ресурсів. Приклади включають традиційні системи збору води (наприклад, східчасті колодязі в Індії) і місцеві знання про лісове господарство, яке дозволяє уникнути вирубки лісів. Ці методи часто більше відповідають екологічній стабільності, ніж сучасні промислові практики.

Об'єкти спадщини є потужним інструментом екологічної освіти. Відвідувачі дізнаються про стійкі практики, вбудовані в історичні та культурні контексти, що сприяють глибокій повазі до природи. Наприклад: ЮНЕСКО заохочує екотуризм, який наголошує на стійкості та підвищує обізнаність про екологічні проблеми; місцеві традиції, пов'язані з природними об'єктами, часто навчають цінності життя в гармонії з навколишнім середовищем.

Незважаючи на свій потенціал, культурна спадщина стикається з загрозами, які підривають її екологічну роль. Надмірне туристичне навантаження може призвести до погіршення навколишнього середовища. Зміна клімату прискорює руйнування історичних місць і пов'язаних з ними екосистем. Урбанізація та індустріалізація загрожують традиційним ландшафтам і практикам. Глобальні ініціативи, такі як програма ЮНЕСКО «Світова спадщина», наголошують на захисті культурної та природної спадщини як взаємопов'язаних елементів. Крім того, Цілі сталого розвитку підкреслюють роль спадщини у сприянні сталому розвитку. На національному рівні політика повинна поєднувати збереження спадщини з екологічною стійкістю. Для підвищення екологічної функції культурної

спадщини важливо зробити такі кроки. Включити збереження спадщини в регіональне та міське планування. Сприяти міждисциплінарним дослідженням для зв'язку культурних та екологічних досліджень. Заохочувати участь громади в зусиллях щодо збереження. Це дає комплексне уявлення про те, як культурна спадщина сприяє екологічній стійкості, ілюструючи її критичну роль у вирішенні сучасних екологічних проблем.

Щоб запобігти будь-яким негативним наслідкам, пов'язаним із використанням культурних ресурсів, важливо інтегрувати всі заходи з їх охорони та використання у сучасні суспільні процеси. Як зазначають дослідники А.В. Лисицький і Ю.Л. Мазуров, у сучасній науці існує певний недолік у теоретичному осмисленні культурної спадщини як основи збалансованого розвитку. Незважаючи на те, що багато вчених визнають цю нову функцію культурної спадщини, бракує глибокого аналізу причин і механізмів її прояву. Таким чином, важливим завданням української науки та практики є подолання відставання України від інших країн у сфері використання спадщини, її інтеграція в концепцію збалансованого розвитку як на рівні регіонів, так і на рівні країни. Для цього потрібно вдосконалити організаційні, економічні та правові механізми збереження і раціонального використання культурної спадщини.

РОЗДІЛ 2

ТЕРИТОРІАЛЬНІ УМОВИ, ПРОСТОРОВІ ОБ'ЄКТИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Просторові ознаки об'єкту дослідження

Природна та культурна спадщина України вивчається в межах Правобережної території. Це велика за розмірами териорія нашої держави, яка витягнута від лінії державного кордону із Польщею,Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдовою на заході до річища р. Дніпра на сході. Якщо конфігурація західної лінії визначена людиною, то східна межа – це природний водотік, який має, в основному, напрямок простягання з північного заходу на південний схід.

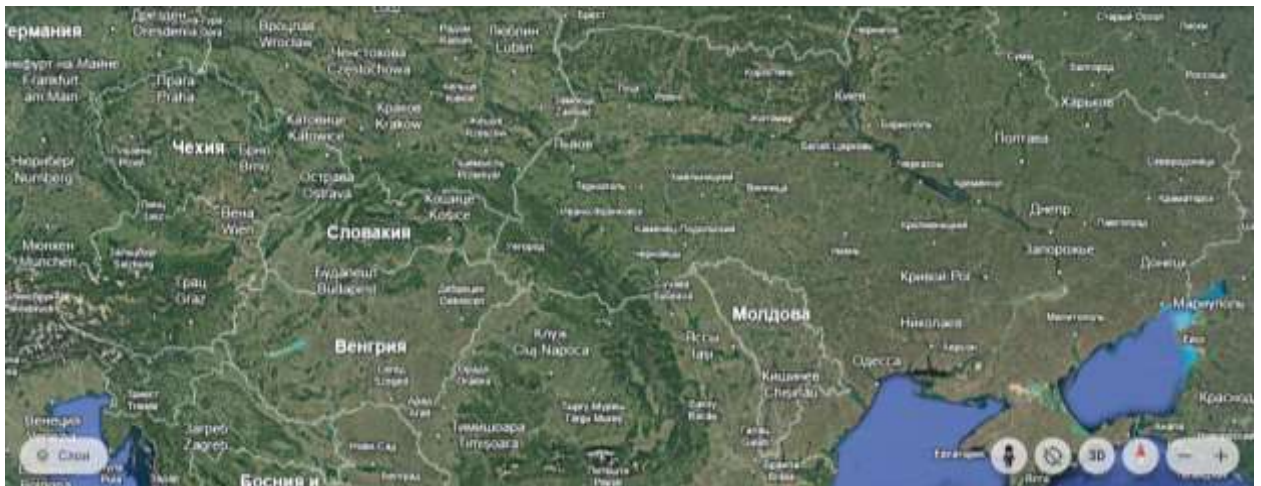

Рис. 2.1. Поверхня Правобережної України в програмі Google Earth (висота камери 1533 км) [45]

У природному відношенні – це складна просторова структура, фізична поверхня якої визначена геолого-геоморфологічною будовою. В її межах географічно розміщені як природні, так і антропогенні відмітні географічні об'єкти – г.Говерла (Чорногірський масив, Українські Карпати); г.Берда (Хотинська височина); Куяльницький лиман; печера Оптимістична;

о. Бребенескул; о. Світязь; с.Мар'янівка, Звенигородський район, Черкаська область.

Рис. 2.2. Північно-західні, північні, західні та центральні території Правобережної України в програмі *Google Earth* (висота камери 903 км) [45]

Особливості природних умов і ресурсів загалом і як наслідок багатство об'єктами природної і культурної спадщини обумовлено положенням в межах чотирьох природних зон України та гірсько-лучно-лісового краю Карпатської гірської країни.

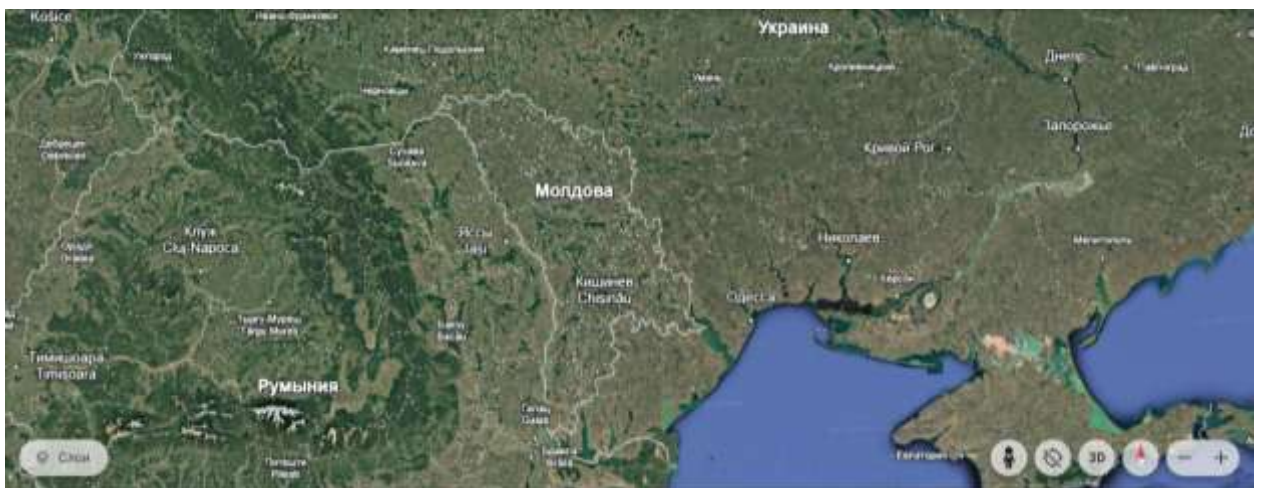

Рис. 2.3. Південні, західні та центральні території Правобережної України в програмі *Google Earth* (висота камери 903 км) [45]

Відповідно до схеми адміністративно-територіального поділу в межах Правобережної України знаходяться Закарпатська, Волинська, Рівненська,

Житомирська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Кіровоградська, Одеська, Миколаївська області; правобережжя Київської, Черкаської, Дніпропетровської та Херсонської областей. Витягнута з північного заходу на південний схід майже на 900 км (рис. 2.4).

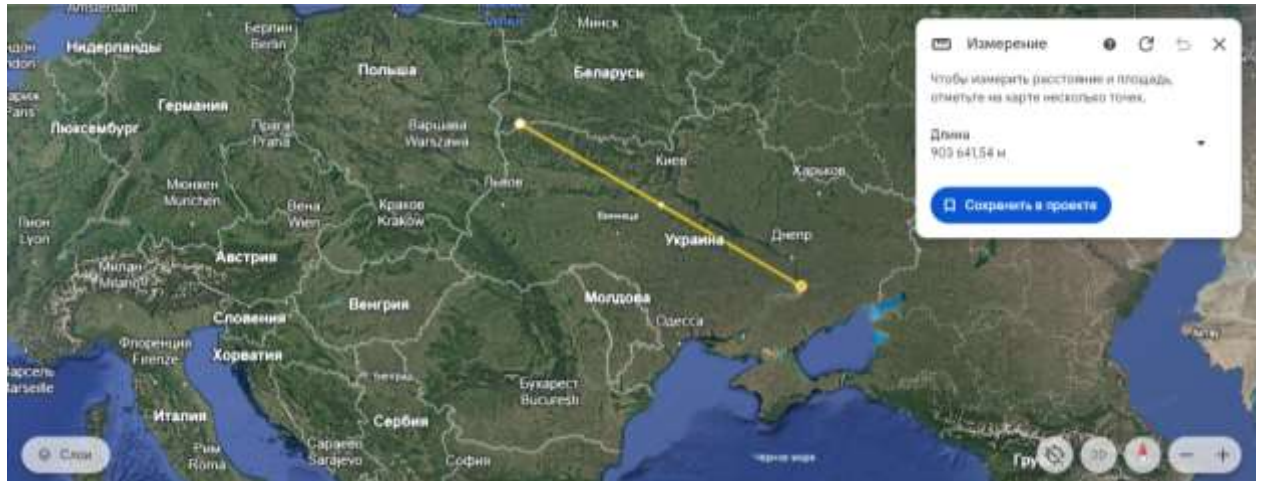

Рис. 2.4. Вимірювання витягнутості Правобережної України в напрямку з північного заходу на південний схід інструментами програми *Google Earth* (висота камери – 2562 км) [45]

Із заходу на схід – на понад 955 км (рис. 2.5).

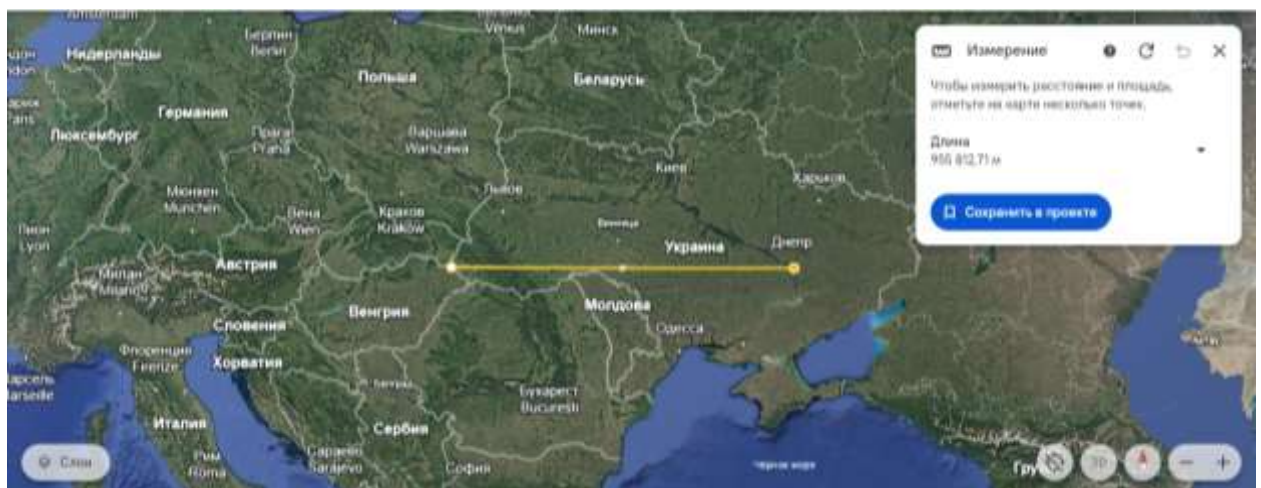

Рис. 2.5. Вимірювання протяжності Правобережної України в напрямку з заходу на схід інструментами програми *Google Earth* (висота камери – 2562 км) [45]

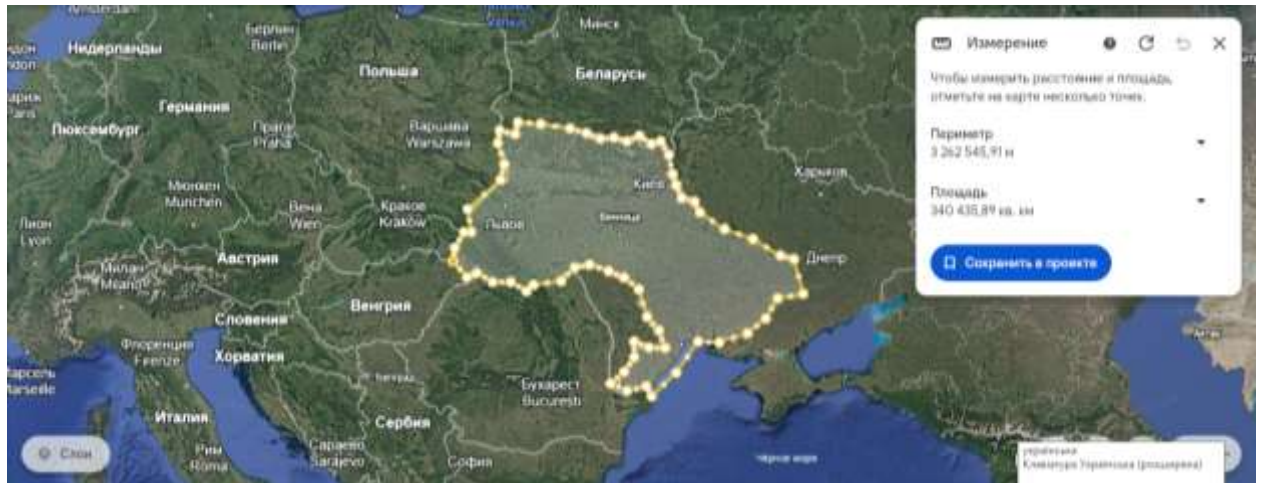

Рис. 2.6. Визначення площі території дослідження інструментами програми *Google Earth* (висота камери – 2562 км) [45]

При висоті камери над фізичною поверхнею 2562 км отримали такі дані щодо площі модельної території – понад 340 тис. км², що становить майже 56% площі території України.

Об'єкти дослідження мають нерівномірний характер географічного поширення. Це географічні об'єкти, що формують природну та культурну спадщину модельної території.

2.2. Підходи, принципи та методи наукового дослідження

Випускна кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» виконувалася на основі застосування таких наукових вихідних положень, на яких ґрунтуються сучасні геоекологічні дослідження: геопросторовий, екологічний, генетичний, порівняльно-географічний, системний. Методологічний апарат виконаного дослідження об'єднує групу наукових методів як загальнонаукового, так і конкретнонаукового спрямування. З метою розкриття підпунктів першого розділу роботи, який стосується теоретичного аналізу проблеми дослідження, було застосовано методи аналізу наукової літератури (наукових статей, тез публікацій, різноманітних нормативно-правових документів тощо) географічного,

екологічного та суспільнонаукового спрямування. Окреслення меж модельної території дослідження, визначення її основних параметрів як площадного утворення на сучасній фізичній поверхні України виконано на основі застосування ГІС-технологій (зокрема робота з інструментами програми *Google Earth*). Питання охорони праці у професійній галузі підготовлено на основі теоретичного аналізу відповідних законодавчих документів, які регулюють питання охорони та забезпечення безпечних умов праці.

Вивчення еколого-географічної складової природної та культурної спадщини модельної території дослідження, розкриття її компонентної та просторової структурної організації зроблено на основі аналізу і детального вивчення літературних джерел та картографічного матеріалу. Статистичні методи та методи математичної обробки даних застосовано для формулювання основних положень еколого-економічного обґрунтування функціонування окремих об'єктів природної та історико-культурної спадщини з метою прогнозування розвитку місцевих об'єднаних територіальних громад відповідно до сучасних концепцій. Метод моделювання використаний для підготовки відповідних рисунків, які візуалізують основні теоретичні положення, окрему інформацію, що стосується об'єкта предмету наукового пошуку тощо. Метод формування узагальнюючих висновків застосований для формулювання окремих та загальних висновків випускної кваліфікаційної роботи та відповідних рекомендацій.

2.3. Основні положення охорони праці в галузі

Охорона праці регламентується відповідними нормативно-правовими документами, а саме: Законом України «Про охорону праці», прийнятого від

14 жовтня 1992 року під номером 2694-XII з останніми змінами та доповненнями, внесеними 10 жовтня 2024 року № 4017-IX [30].

Об'єкти культурної та природної спадщини можуть бути музеями. Тому вимоги охорони праці, що є обов'язковими як для роботодавців, так і працівників, що займаються музейною справою визначаються Правилами охорони праці для працівників музеїв, затверджених Наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості України № 18 від 19 січня 2015 року.

У преамбулі до документу зазначається, що ці Правила внесені до Державного реєстру нормативно-правових актів з питань охорони праці і з моменту введення їх в дію вважаються такими, що не застосовуються на території України до Правил техніки безпеки в музеях, що були затверджені у травні 1974 р. (НПАОП 92.52-1.02-74).

Цей документ складається із загальних положень, визначення термінологічного апарату, загальних вимог та вимог з охорони праці. У останній рубриці наводяться затверджені вимоги щодо належної експлуатації споруд і інженерних мереж (підпункт 1 пункту IV), вимог з дотримання безпеки при експлуатації електроустановок і електрообладнання (підпункт 2 пункту IV), вимог з утримання систем вентиляції та видалення пилу (підпункт 3 пункту IV). У вимогах з безпеки утримання приміщення музею (пункт V) чітко прописані вимоги до залів експозицій (підпункт 1), до наукових і спеціалізованих приміщень (підпункт 2), в реставраційних музеях (підпункт 3), а також безпечної організації та експлуатації експозицій, вітрин і стелажного обладнання (підпункт 4).

Обладнання, яке використовується для встановлення, підвішування, транспортування, монтажу, демонтажу чи зберігання експонатів (вітрини, підставки, стелажі, панелі, кронштейни, візки тощо), повинно виготовлятися спеціалізованими підприємствами. Це обладнання повинно мати технічні паспорти та інструкції з експлуатації, затверджені виробником, і проходити

регулярні випробування на відповідність чинним нормам охорони праці та вимогам законодавства (пункт 4, підпункт 1) [25].

У документі зазначено, що безпечні умови роботи визначаються загальними вимогами, прописаними в документі НПАОП 0.00-7.11-12. Згідно з Типовим положенням про службу охорони праці створюється відповідна структура. Обов'язково проводиться перевірка зі знання основних положень (НПАОП 0.00-4.12-05). Є розроблені інструктивні матеріали з охорони праці. Обов'язковим є систематична робота з нормативними актами з питань охорони праці. Працівники обов'язково забезпечені засобами індивідуального захисту відповідно до положень, викладених у документі НПАОП 0.00-4.01-08. Регламентується вміст показників концентрації хімічних речовин з метою забезпечення захисту працівників від негативного впливу таких речовин (НПАОП 0.00-8.11-12). Обов'язковим є проходження медичного огляду кожним працівником. Також виконується атестація робочих місць згідно до Порядку проведення атестації робочих місць за умовами праці (постанова Кабінету Міністрів України № 442 від 01.08.1992).

РОЗДІЛ 3

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНА СКЛАДОВА ПРИРОДНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТЕРИТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Культурна спадщина як об'єкт еколого-географічного пізнання

Деякі науковці ведуть мову про розвиток та наявність перших результатів нового наукового напрямку, який окреслюється як наука про спадщину («спадщинознавство») [39], «географія культурної спадщини» (як складова частина культурної географії) [12], «географія природної та культурної спадщини» [9] тощо.

Сучасний науковий підхід до спадщини ґрунтується на кількох ключових принципах. Воно охоплює широке розуміння спадщини, яка включає не лише нерухомі чи рухомі пам'ятки історії, культури та природи, а й живі традиції, традиційні культурні цінності, ремесла, історичні технології, традиційні практики природокористування, а також етнокультурне середовище та навколишнє середовище. природні налаштування.

Спадщина розглядається як системна сутність, де окремі елементи не можуть бути збережені ізольовано, але вимагають зв'язків один з одним та навколишнім середовищем.

У збереженні спадщини наголошується на територіальному підході. Це означає охорону цілих територій разом із різноманітними елементами спадщини, збереженими традиційними культурними та економічними практиками та історично розвиненими системами розселення.

Зусилля щодо захисту та використання спадщини розглядаються як невід'ємна частина більш широких сучасних соціально-культурних, соціально-економічних, політичних та екологічних процесів [2].

Творчий внесок Інституту спадщини також включає широко визнані теоретичні досягнення. Серед них, зокрема, методологія ідентифікації спадщини, концепція унікальних територій, поняття культурних ландшафтів, методологія екологічного моніторингу культурної спадщини. Основою спадщини є просторова концепція спадщини, розроблена фахівцями Інституту. Ключовими функціональними поняттями цієї концепції є культурна та природна спадщина, територіальні функції, географічне різноманіття, геокаркас територій та регіони спадщини [21, 23, 24].

Основна ідея цієї концепції стверджує, що культурна та природна спадщина є необхідною передумовою для стабільної динаміки (збалансованого розвитку) геосистем на будь-якому територіальному рівні. Критичний висновок цього висновку полягає в тому, що спадщина є незамінним фактором розвитку [32].

Територіальна диференціація спадщини проявляється в просторі та часі під впливом таких основних факторів:

- природних (унікальність природи, естетична привабливість ландшафтів, типові природні елементи та їх комбінації);
- культурних (унікальність культури, автентичність);
- історичних і соціальних (історія освоєння територій);
- ментальних (особисті уявлення і сприйняття природних та культурних цінностей як спадщини) [39].

Теорія географії спадщини виконує низку важливих функцій, які сприяють її розвитку. Перша з них – пізнавальна функція, яка полягає у вивченні та дослідженні спадщини. Друга функція – методологічна, яка передбачає розробку методів і засобів, наукового інструментарію для проведення досліджень у цій сфері. Третя функція – практична, що включає наукове забезпечення державної політики, а також управління охороною та використанням культурної спадщини.

Сучасні науковці окреслили ключові наукові та прикладні проблеми спадщинознавства, які формують основи цього нового наукового напрямку. До них належать: методи та підходи для виявлення об'єктів спадщини, розмежування спадщини від таких понять, як середовище та ресурси, теорія та практика дослідження екологічних і соціальних функцій спадщини, а також методики просторово-функціонального аналізу; ідентифікація цінності природної та культурної спадщини, оцінка та обчислення потенціалу різноманіття; систематизація явищ і об'єктів спадщини; мега-концепція територіального каркаса, що включає природні, екологічні, соціокультурні аспекти та інші; вивчення закономірностей взаємодії об'єктів природної та культурної спадщини та їх просторово-часової динаміки; а також наукові основи екологічного проектування та інтеграції охорони спадщини в регіональну та національну політику.

Вчені Інституту географії НАН України доповнюють ці напрями новими дослідженнями, зокрема оцінюванням історико-культурного потенціалу різних територіальних одиниць, розробкою відповідних методологій і методик, а також вивченням впливу культурної спадщини на розвиток територій. Зокрема, важливими є стратегії планування та програмно-цільовий підхід до охорони та використання культурної спадщини.

Отже, розвиток географії спадщини, яка об'єднує як культурну, так і природну спадщину, стає новим науковим напрямом, що досліджує спадщину як еколого-географічне явище, що взаємодіє з часом і простором.

3.2. Компонентна та територіальна структура культурної спадщини

Компонентна структура культурної спадщини, за визначенням О.М. Паламарчука, включає в себе як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти, які об'єднані через їх функціональну ідентичність та спільне

виконання функцій, що сприяють збереженню цілісності системи. В Україні культурна спадщина визначається відповідно до Закону «Про охорону культурної спадщини», за яким об'єкти культурної спадщини класифікуються за типами:

- Споруди (витвори): окремі об'єкти архітектури та мистецтва.
- Комплекси (ансамблі): групи споруд, які мають єдину функцію або історичну цінність.
- Визначні місця: території або об'єкти, що мають особливу культурну або історичну значущість.

Об'єкти спадщини також класифікуються за видами:

- Археологічні: рештки життєдіяльності людини, що містяться під землею або під водою (кургани, поселення, могильники, культові місця та ін.).
- Історичні: будівлі, поховання, місця важливих історичних подій, а також споруди, пов'язані з військовими діями.
- Об'єкти монументального мистецтва: твори образотворчого мистецтва, як самостійні, так і в поєднанні з іншими пам'ятками.
- Об'єкти архітектури: будівлі та споруди, які зберегли автентичний вигляд і представляють певну культурну чи архітектурну епоху.
- Об'єкти містобудування: історичні центри населених місць, вулиці, площі та комплекси, що зберегли свою планувальну структуру.
- Об'єкти садово-паркового мистецтва: поєднання природних ландшафтів із парковим мистецтвом.
- Ландшафтні: природні території, що мають історичну цінність.
- Об'єкти науки і техніки: унікальні інженерні, промислові чи науково-технічні споруди, які визначають рівень розвитку науки та техніки [29].

Ця класифікація допомагає структуровано підходити до збереження та використання культурної спадщини.

Згідно з зазначеним законом, використовуються такі основні поняття:

- Пам'ятка – об'єкт культурної спадщини, який офіційно внесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.
- Історичне населене місце – населений пункт, який зберіг частину або всю свою історичну територію та включений до Списку історичних населених місць України.
- Історичний ареал населеного місця – частина населеного пункту, що зберегла культурну спадщину і має відповідне архітектурне та планувальне оформлення, характерне для певних історичних періодів чи культур.
- Заповідники – комплекси пам'яток, що мають виняткову археологічну, естетичну, етнографічну, історичну, мистецьку, наукову або художню цінність.
- Охоронювані археологічні території – визначені території або водні об'єкти, що містять культурну спадщину або мають потенціал для її виявлення.

Ці категорії допомагають регламентувати і систематизувати об'єкти культурної спадщини в Україні, встановлюючи чіткі правила їхнього охоронного статусу та використання.

Відповідно до виконаного аналізу сучасних систем класифікації культурної спадщини її компонентний склад предсталений на рис. 3.1.

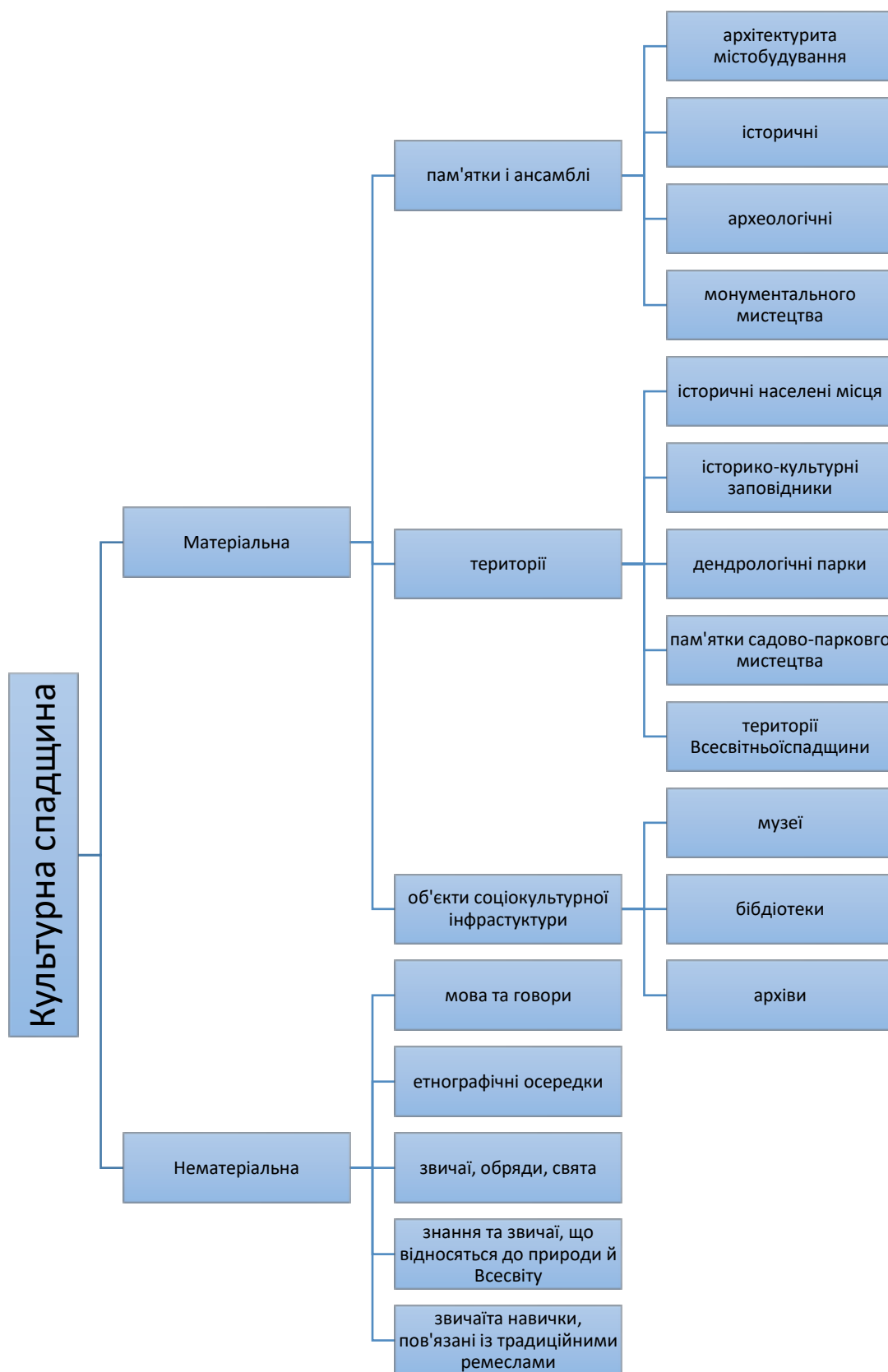

Рис. 3.1. Компонентна структура культурної спадщини [39]

У територіальному відношенні розкриваються елементи культурної спадщини, які мають просторову прив'язку. Розрізняють такі форми їхньої просторовості (рис. 3.2).

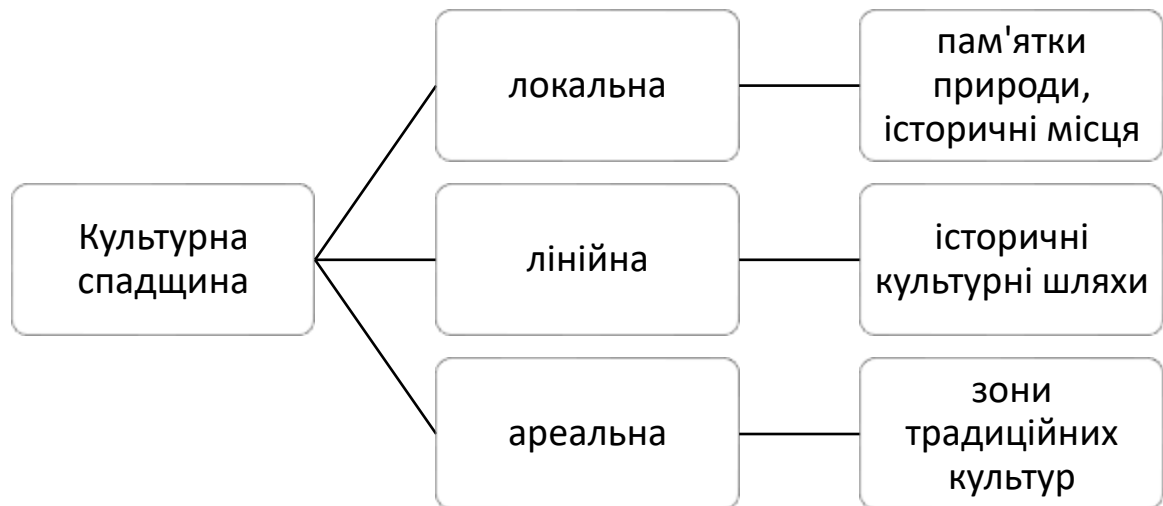

Рис. 3.2. Просторові елементи культурної спадщини

Застосування поняття територіального каркасу є перспективним для дослідження територіальних аспектів культурної спадщини. Це поняття було запропоновано в географії такими вченими, як М.М. Баранського (1956), Г.П. Лаппо (1983), П.М. Полян (1988), Ю.І. Пітюренка (1977, 1983), а також у галузі архітектури та містобудування О.Є. Гутнов (1984), О.О. Кудрявцев (1971) та ін. Науковці вважають, що каркасний підхід посилює системність у вивченні територіальної структури, оскільки каркас визначається як її «невід’ємна складова» (Г.П. Лаппо) або як «квінтесенція» території (П.М. Полян, А.І. Трейвіш).

Каркас території, за визначенням О.Д. Богорада, є зоною активної концентрації функціональних процесів, а решта території утворює так звану «тканину», де переважають менш інтенсивні види діяльності. М.Є.Кулешова

підкреслює ключове значення каркасів різного типу (містобудівних, природних, культурних та ін.) для сталого розвитку територіальних систем.

В Україні концепцію формування природного каркасу активно розвивають О.Г. Топчієв, Л.П. Платонова та А.М. Шашеро. Основу для створення природного каркасу становить Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України (2000–2015). У її межах виділено природні регіони, коридори та буферні зони, що утворюють цілісну систему природних ландшафтів. До структурних елементів мережі входять об'єкти природно-заповідного фонду: заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, а також ботанічні сади, дендропарки й інші штучно створені об'єкти.

В Україні концепцію формування природного каркасу активно розробляє О.Г. Топчієв, Л.П. Платонова та А.М. Шашеро. Основою створення природного каркасу є Загальнодержавна програма формування національної екомережі України (2000–2015 рр.). У її рамках виокремлюють природні регіони, коридори та буферні зони, що утворюють цілісну систему природних ландшафтів. До структурних елементів мережі належать об'єкти природно-заповідного фонду: заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, а також ботанічні сади, дендропарки та інші штучно створені об'єкти.

Аналіз сучасних тенденцій застосування каркасного підходу до вивчення просторової структури культурної спадщини дозволяє зробити такі висновки:

- Для збереження об'єктів і територій культурної спадщини важливим є вивчення просторових закономірностей їх формування та можливостей управління їх розвитком. Одним із перспективних методів дослідження є виявлення історико-культурного каркасу території.

- Важливе значення для обґрунтування управлінських рішень має історико-культурний каркас. Його використання дозволяє здійснювати науковий аналіз і планування організації простору, господарського використання та охорони культурної спадщини.
- Каркас – це узагальнена просторова модель, яка охоплює території, центри та лінії, утворені компонентами культурної спадщини глобального, національного та місцевого значення.
- Основу складають історико-культурні території, які утворюють єдину систему. Вона відображає просторову специфіку країни та її регіонів з урахуванням історико-культурного значення, унікальності та рівня концентрації культурного потенціалу. Для збереження історико-культурних цінностей важливий їхній взаємозв'язок із природними та іншими об'єктами.

Мета створення історико-культурної основи: оптимізація використання культурного потенціалу території; ефективний захист і збереження культурної спадщини в контексті сучасних економічних трансформацій; інтеграція культурної спадщини в соціально-економічні процеси; сприяння збалансованому розвитку, збереженню культурної самобутності народів і забезпеченню національної безпеки у сфері культурної спадщини.

Показником успішності формування такого каркасу є частка історико-культурних територій у загальній площі держави. Експерти вважають, що в майбутньому цей показник має становити не менше 3%.

РОЗДІЛ 4

ПРИРОДНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

4.1. Сучасний стан, проблеми збереження та використання культурної спадщини України

Стан охорони культурної спадщини в Україні характеризують такі показники: в країні налічується 1,4 тис. міст, а також понад 8 тис. сіл, які мають цінну культурну спадщину. Загальна кількість історичних будівель і споруд перевищує 70 тисяч. Проте більшість із 401 населеного пункту, внесеного до Списку історичних міст і селищ міського типу, перебувають у незадовільному, а подекуди й у критичному стані.

Загалом під охороною держави перебуває понад 140 тис. пам'яток, значна частина яких зазнає впливу природних та антропогенних факторів, що спричиняє їх погіршення чи навіть безповоротну втрату [24]. За результатами моніторингу, в окремих регіонах 50–70% об'єктів перебувають у незадовільному стані, а понад 200 пам'яток архітектури та містобудування національного значення щорічно потребують невідкладних протиаварійних та консерваційних заходів [31].

У Міністерстві культури України зазначають, що дослідження та реєстрації потребують понад 70 тисяч сайтів. Це означає, що майже третина пам'яток, які потребують охорони, залишаються без обліку і, відповідно, не можуть отримати фінансування з державного та місцевих бюджетів.

В Україні 64 історико-культурних заповідники, з них 26 державної та 38 комунальної власності. Серед них 21 заповідник отримав статус національного. Ці установи об'єднують комплекси пам'яток, що мають особливу культурну цінність. Це дозволяє зберегти культурну спадщину як

цілісні історико-культурні та природні об'єкти, історичну забудову, ландшафти, етнографічні особливості територій тощо.

Проте діяльність заповідників часто ускладнюється відсутністю концептуальних та організаційних рішень щодо їхнього розвитку, збереження та використання об'єктів. Основні проблеми такі:

- Відсутність національної програми розвитку заповідників. У результаті шість регіонів не мають резерватів, а сім мають лише один.
- Недостатнє врахування бюджетних можливостей їх утримання.
- Невиконання постанов уряду щодо генеральних планів розвитку заповідників та правового оформлення земельних ділянок.
- Нехтування необхідністю створення місцевої інфраструктури, що ускладнює залучення туристів.
- Відсутність ініціатив щодо збільшення власних надходжень заповідників, внаслідок чого їх утримання повністю залежить від державного бюджету.

Загалом, система охорони культурної спадщини в Україні має низку проблем:

- Недостатня взаємодія органів влади (Мінкультури, місцевої влади тощо).
- Повільний процес паспортизації та формування Державного реєстру пам'яток.
- Відсутність комплексної державної програми забезпечення охорони, реставрації та використання об'єктів культурної спадщини.
- Зменшення фінансування пам'яток збереження без належного залучення альтернативних джерел фінансування.

Крім того, система використання культурної спадщини як туристичного ресурсу також має значні недоліки, серед яких низька

ефективність використання пам'яток у туристичній сфері, відсутність координації між туристичною індустрією та охороною спадщини, відсутність належної реклами та промоції.

Ситуація вимагає негайних заходів щодо створення стратегії розвитку галузі. Основним інструментом її реалізації має стати програмно-цільовий підхід, який дозволить комплексно вирішувати існуючі проблеми та використовувати потенціал культурної спадщини в інтересах суспільства.

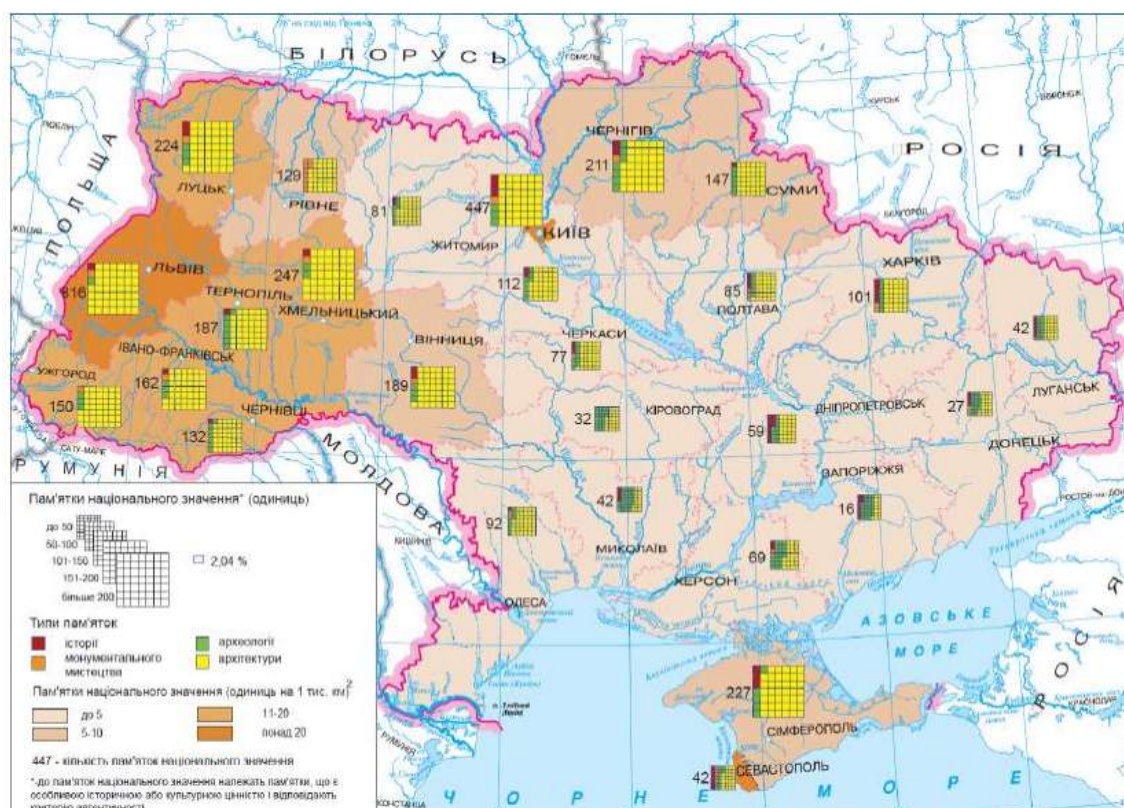

Рис. 4.1. Історико-культурні пам'ятки України національного значення

[illegible]

Рис. 4.3. Пам'ятки архітектури та монументального мистецтва України

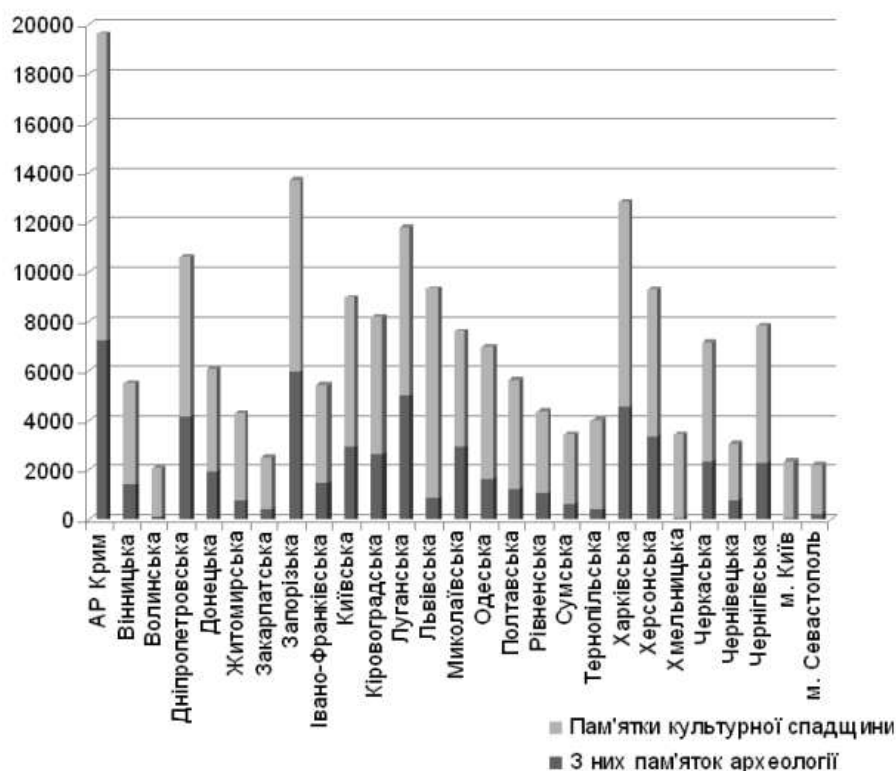

Рис. 4.4. Пам'ятки археології в складі пам'яток культурної спадщини регіонів України

У чинному Законі України «Про охорону культурної спадщини» термін «Державний список пам'яток історії та культури» замінено на «Державний реєстр нерухомих пам'яток України». Цей закон передбачає, що всі об'єкти культурної спадщини, незалежно від форми власності, повинні бути зареєстровані в Державному реєстрі на основі їх археологічної, історичної, художньої чи наукової цінності. Ці об'єкти віднесені до категорії пам'яток національного чи місцевого значення [33, 34].

Незважаючи на це, формування Держреєстру просувається повільно. До початку повномасштабного вторгнення в Україну в ньому було лише 4719 пам'яток: 891 – національного значення та 3828 – місцевого значення, що становить невелику частку від загальної кількості об'єктів культурної спадщини. Відсутність оновленої інформації про загальну кількість пам'яток та їх регіональний розподіл зумовлює необхідність покладатися на старіші дані. Наприклад, в аналітичних звітах, підготовлених Держкультспадщиною

до національної програми збереження на 2004–2010 рр., висвітлюється обсяг історико-культурних цінностей України [35].

Станом на 1 січня 2003 року в Україні було взято на облік:

- 57 206 археологічних пам'яток (418 національного значення);
- 51 364 історичні об'єкти (142 національного значення);
- 5926 пам'яток монументального мистецтва (44 національного значення);
- 16293 пам'ятки архітектури та ландшафту, в т.ч. паркового мистецтва (3541 національного значення) [35].

Нині в Україні функціонує 64 історико-культурні заповідники, у тому числі архітектурні, меморіальні та археологічні. З них 21 має статус національного. Близько 9400 населених пунктів України містять понад 70 тис. об'єктів культурної спадщини, які потребують документального оформлення та вивчення. Постановою Кабінету Міністрів від 26 липня 2001 року до Реєстру населених пунктів України занесено 401 населений пункт, підкреслюючи багату, але недостатньо задокументовану культурну спадщину країни [28, 35].

4.2. Територіальний розподіл об'єктів культурної спадщини Правобережної України

Розподіл об'єктів культурної спадщини національного значення по адміністративних областях Правобережної України є нерівномірним. До регіонів з найбільшою концентрацією пам'яток на 1000 км² належать Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Волинська області та місто Київ. І навпаки, найменша щільність таких пам'яток у Кіровоградській та Миколаївській областях.

Частка об'єктів культурної спадщини національного значення суттєво відрізняється за регіонами. Найменшу частку мають Кіровоградська, Миколаївська та Херсонська області (менше 2%), найбільшу – Львівська область та місто Київ (10–20%). Інші регіони, такі як Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Одеська, Рівненська, Тернопільська, Черкаська та Чернівецька, мають частку 2–5%, трохи більшу – Волинська та Хмельницька – 5–10%.

Розподіл і типи об'єктів спадщини також демонструють регіональні особливості. Захід і північ Правобережної України багаті на архітектурні пам'ятки, а центральні, східні та південні регіони – більше археологічних та історичних пам'яток. Архітектурно-пам'ятна спадщина охоплює шість категорій: громадські, культові, військові, промислові споруди, а також садово-паркове та монументальне мистецтво. Найбільша концентрація пам'яток архітектури на 1000 км² у Львівській, Івано-Франківській областях та місті Києві, найменша – у Миколаївській області.

Архітектурна спадщина різноманітна як за стилем, так і за епохою, причому Західна Україна та місто Київ мають найрізноманітнішу архітектурно-містобудівну спадщину. В Україні домінуючі архітектурні стилі відрізняються за регіонами. У 14 регіонах переважає культова архітектура, у семи – як культові, так і громадські споруди, у трьох – громадська архітектура. Південні відзначаються класичним, еклектичним і сучасним стилями, де представлені різноманітні палацово-паркові садиби.

Західні та північні регіони України були історично густонаселеними, про що свідчить збереження давньоруських пам'яток у Київській, Волинській, Львівській, Івано-Франківській, Черкаській, Житомирській областях. Це такі культові об'єкти, а саме: Києво-Печерська лавра, Софійський собор, Золоті ворота, Видубицький монастир, Кирилівська церква, церква Спаса на Берестовому, Михайлівський собор у Києві, церква

Різдва Христового у Галичі, та Успенський собор у Володимирі-Волинському.

Стиль бароко XVII–XVIII століть, який часто вважають національною архітектурною візитівкою, представлений в Україні як у західних, так і в східних регіонах. Яскравими прикладами є Андріївська церква в Києві, собор Святого Юра у Львові.

Поширені пам'ятки архітектури XIX–XX століть – стилі модерн, класицизм, неокласицизм, еклектика. Це переважно житлові та адміністративні будівлі, що розташовані в містах.

Особливістю Правобережної України є збереження унікальних палацово-паркових ансамблів і садибних комплексів, зокрема на Вінниччині. Прикладами є палацовий комплекс Потоцьких, садиба в П'ятничанах, палацово-парковий комплекс у Вороновиці, маєтки Вітославських-Львових, Ланге, княгині Щербатової, родини Чорномських.

Спадщина монументального мистецтва відображає історію нації та вшановує пам'ять видатних українців – письменників, поетів, політичних діячів, науковців, педагогів, акторів. До його складу входять також меморіальні комплекси та монументи, присвячені жертвам українського народу в роки воєн [21, 22, 24].

Монументальне мистецтво – найменш представлена категорія серед об'єктів культурної спадщини України. Пам'ятки монументального мистецтва державного рівня знаходяться лише в 14 областях та Києві, причому найбільша концентрація в Києві (11). Навпаки, археологічні пам'ятки є найдавнішим і численним видом культурної спадщини, що охоплює величезний хронологічний проміжок від раннього палеоліту до пізнього середньовіччя. Розподіл їх по Правобережній Україні нерівномірний, найбільше пам'яток археології державного значення

розташовано в Київській та Херсонській областях, а найменше – у Кіровоградській.

Вчені класифікують археологічні пам'ятки за такими категоріями, як поселення (неукріплені місця, такі як табори та села, укріплені міста, стародавні міста та фортеці), поховальні споруди (кладовища, кургани або групи курганів), оборонні споруди (окремі об'єкти, такі як вали, рови і сторожові кургани), стародавні культові місця (мегалітичні споруди, святилища та церкви), виробничі об'єкти (рудники, майстерні, залишки сільського господарства, гідротехнічні споруди), художні чи епіграфічні артефакти (наскельні зображення, скульптури, написи).

У центральній частині Правобережної України переважають могильні споруди на зразок курганів, а інші регіони багаті на поселення – городища. Виключно населеними пунктами відзначаються Волинська та Вінницька області. Виробничі археологічні пам'ятки державного рівня є рідкісними, визначними є Закарпатська (центр металургії залізного віку в с. Дякові) та Івано-Франківська області (трипільські кременеві копальні в с. Буківці).

Історичні пам'ятки – це місця, де відбулися значні події в історії України, а також пам'ятники, меморіали та пам'ятники на честь цих подій. Ці об'єкти висвітлюють ключові моменти, такі як епоха Київської Русі (зокрема, Золоті ворота, залишки Лядських і Печерських воріт, Аскольдова могила, а також села Берестове та Угорське в Києві), козацький період і визволення XVII ст. боротьби (напр., фортеця Кодак у Старих Кодаках, могила учасників Коліївщини у Кодні та меморіал отаману Івану Сірку в Капулівці Нікопольського району).

Історичні пам'ятки є другою за чисельністю категорією культурної спадщини України після археологічних пам'яток і поширені по всій країні. У середньому на 1000 квадратних кілометрів припадає 85 історичних пам'яток. Найбільша щільність у Львівській, Київській, Закарпатській, Тернопільській

та Хмельницькій областях, найменша – в Одеській, Миколаївській та Дніпропетровській областях.

За історичними пам'ятками державного рівня лідиром є м. Київ – 26, а найменше – у Кіровоградській, Херсонській, Дніпропетровській та Закарпатській областях. Історичні пам'ятки поділяються на політичні, військові, економічні, культурні, наукові та освітні. Більшість областей мають три-чотири категорії, а Кіровоградська – лише дві [24].

Території культурної спадщини охоплюють різні типи об'єктів, у тому числі історичні поселення – міста та села, які повністю або частково зберегли свої історичні межі. Ці поселення включають території, де все ще помітні об'єкти культурної спадщини та пов'язані з ними зв'язки планування, форми, силуету та ландшафту ранніх періодів. Вони занесені до історичних поселень України. Крім того, до територій культурної спадщини входять історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, центри народного мистецтва та ремесел, ярмарки, релігійні центри (монастирі, церкви та собори), а також святі місця та ритуальні місця.

Ці об'єкти та території можна вважати історико-культурними ресурсами, які можуть бути використані за певних умов. Історичні населені пункти відіграють ключову роль у збереженні культурної спадщини, особливо густонаселених культурними об'єктами. Ці поселення утворюють структурні ядра історико-культурного каркасу. Аналіз показує значні відмінності в кількості історичних поселень у різних регіонах України. Деякі регіони мають лише чотири історичні населені пункти (наприклад, Миколаївська область), тоді як інші, такі як Львівська область, містять до 55. Інші регіони з помітною кількістю історичних населених пунктів включають Тернопільську та Івано-Франківську. Натомість такі регіони, як Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Херсонська та Київська, мають менше 10 історичних поселень кожна. В середньому на кожную область припадає близько 15 історичних поселень.

Нині в Україні створено охоронні зони для 150 міст, що становить 47% від їх загальної кількості. Близько 40% цих територій мають історико-архітектурні генеральні плани, але майже 70% з них застаріли та потребують оновлення через зміни законодавчої та методологічної бази. Історичні ареали розроблено та затверджено лише для 51 населеного пункту (13% від загальної кількості). Крім того, затверджений список історичних населених пунктів України охоплює не всі міста, що мають визначну історико-культурну спадщину. Згідно з дослідженнями, проведеними у 1989–1990 роках Державним науково-дослідним інститутом теорії та історії архітектури та містобудування, повний список включає 1400 населених пунктів.

Поселення класифіковано на основі комплексної оцінки таких факторів, як наявність спадщини, історичне значення поселення, статус розташованих тут пам'яток історії та культури та збереження історичного ландшафту. До першої категорії увійшло 68 міст (тоді як нині в Україні архітектурно-історичні заповідники мають лише 18 міст), до другої – 95, до третьої – 326, решта – до четвертої категорії.

У регіональному розрізі найбільш багатих культурною спадщиною населених пунктів у Львівській (112), Київській (97), Тернопільській та Закарпатській (в обох по 88) областях, а найменше – у Херсонській області (28).

Для удосконалення територіальної організації історичних поселень рекомендовано такі кроки.

Розширити перелік історичних населених пунктів на основі дослідження їхнього історико-культурного потенціалу, забезпечивши включення всіх населених пунктів із багатим історичним фоном та значною культурною спадщиною.

Законодавчо визначити конкретні дії щодо збереження спадщини, включно зі створенням містобудівної документації на різних етапах

проектування, щоб окреслити вимоги щодо збереження архітектурної та містобудівної спадщини та традиційного характеру середовища.

Розвивати економічні умови для збереження та використання спадщини, орієнтуючись на залучення приватних інвестицій для підтримки реалізації державних програм розвитку кожного історичного населеного пункту.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, а також дендрологічні парки є унікальними історико-культурними пам'ятками, які охороняються державою і є невід'ємною частиною історико-культурного потенціалу України. Ці пам'ятки характеризуються чудовим поєднанням природної та культурної спадщини. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва відносяться до найбільш визначних і цінних зразків паркового будівництва, які охороняються і використовуються в естетичних, освітніх, наукових, природоохоронних і оздоровчих цілях. В Україні налічується 547 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальною площею 13,4 тис. га. З них 88 загальнодержавного значення на площі 6,0 тис. га. До таких видів пам'ятників відносять:

- ✓ Парки історичних садів, як приватних, так і громадських (поширені з XVIII до початку XX століть).
- ✓ Міські парки, створені в XIX – на початку XX ст.
- ✓ Міські та сільські парки, засновані в 1920-1930-х роках.
- ✓ Міські та сільські парки, створені в другій половині XX століття, часто замінюють старі парки, знесені будівлі або природні лісові зони.

Територіальний розподіл парків-пам'яток садово-паркового мистецтва нерівномірний. Найбільше у Вінницькій (11 парків), Хмельницькій (9 парків) та Київській областях (9 парків), а в Херсонській та Чернівецькій областях їх немає. Дендрологічні парки – це території, де в спеціально створених умовах

зберігаються та вивчаються різні породи дерев і чагарників для наукових, культурних, рекреаційних та інших цілей. Ці парки, як правило, проектуються в стилі ландшафтного парку, а насадження ґрунтуються на систематичних, географічних, екологічних або декоративних критеріях. В Україні 54 дендрологічні парки загальною площею 1,7 тис. га, з них 19 – загальнодержавного значення. Яскравими прикладами є «Софіївка» (Черкаська область), «Олександрія» (Київська область), «Веселі Боковеньки» (Кіровоградська область). Дендрологічні парки розподілені по території Правобережної України нерівномірно, найбільше їх у західних і північних областях, найменше – на сході та півдні.

Ці садово-паркові пам'ятки разом з їх охоронними зонами та навколишніми історико-культурними ландшафтами утворюють ще один пласт історико-культурного каркасу. Палацово-паркові ансамблі з панорамними краєвидами і ландшафтне оточення визначають функціональне призначення, статус, характер забудови і використання великих територій. Проте залишаються проблеми щодо територіального розвитку парків-пам'яток садово-паркового мистецтва та дендрологічних парків. А саме необхідно проводити роботи з:

- розширення паркових територій якомога ближче до їх історично сформованих меж і планувальних структур;
- захист меж парку, запобігаючи територіальному скороченню та неправильному використанню.
- реалізація проєктів землеустрою згідно з вимогами природоохоронного законодавства.

Територіальний аналіз культурної спадщини висвітлює кілька ключових питань.

Територіальна невідповідність: існує значна територіальна невідповідність у розподілі та концентрації об'єктів і місць культурної спадщини по всій країні та в межах Правобережної України зокрема.

Регіональні та місцеві аспекти: Існує значна потреба визначити та підкреслити регіональні та місцеві аспекти культурної спадщини, а також висвітлити територіальні поєднання спадщини в тісному зв'язку з майбутнім економічним та соціально-культурним розвитком регіону.

Збільшення потреб у дослідженнях: існує суттєва потреба в посиленні вивчення об'єктів культурної спадщини на регіональному та місцевому рівнях та внесенні їх до офіційних списків об'єктів охорони спадщини.

Розвиток історико-культурної основи: Прискорення формування та розвитку історико-культурної основи є вирішальним, чого можна досягти через:

включення нових міст, селищ і сіл із значним історико-культурним потенціалом до Списку історичних населених пунктів;

зосищення та резервування земель для створення історико-культурних територій, таких як національні та місцеві історичні заповідники, садово-паркові пам'ятки, дендрологічні парки;

виявлення локальних територій з унікальною культурною самобутністю, історичним фоном та природним середовищем, створення етнокультурних природних парків;

створення археологічних музеїв під відкритим небом (археопарків) у місцях найбільшої концентрації археологічної спадщини;

відродження та включення історичних маршрутів (наприклад, вздовж Дніпра в рамках стародавнього маршруту «З варяг у греки») в активний туризм, використовуючи міжнародний досвід, наприклад Великий шовковий шлях.

Законодавча та нормативна база: Необхідно законодавчо закріпити розвиток історико-культурних територій. Йдеться про розробку та прийняття законів про історичні населені пункти, які б визначали їхні права та особливості розвитку. Наприклад, українські проєкти законів «Про особливий статус Львова» та «Про Львів – місто культурної спадщини» могли б слугувати прецедентами для таких законодавчих актів.

Ці кроки мають вирішальне значення для покращення збереження та розвитку культурної спадщини в Україні.

4.3. Природна та культурна спадщина ЮНЕСКО в Україні

ЮНЕСКО, заснована в 1945 році, є спеціалізованою установою ООН. Її місія полягає в зміцненні миру та безпеки шляхом сприяння співпраці між країнами в галузі освіти, науки та культури. Програми ЮНЕСКО зосереджені на покращенні доступу до освіти, заохоченні міжнародної наукової співпраці, охороні як матеріальної, так і нематеріальної культурної спадщини та забезпеченні вільного потоку інформації.

Організація управляє широкою мережею регіональних, кластерних і національних офісів, інститутів і партнерських організацій. До неї входять майже 200 держав-членів, кожна з яких робить свій внесок у фінансування проєктів через систему добровільних внесків.

Україна є членом ЮНЕСКО з 1954 року. За цей час країна ініціювала декілька міжнародних програм і проєктів, зокрема відіграла ключову роль у розробці та прийнятті Декларації про расу та расові упередження 1978 року.

Кілька українських міст є частиною Мережі креативних міст ЮНЕСКО, в країні діє мережа асоційованих шкіл і кафедр ЮНЕСКО, які беруть участь у міжнародних освітніх проєктах. Після тимчасової окупації

Отже, список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО складається з виняткових місць, які демонструють вершину людської творчості, представляють унікальні культурні традиції або видатні приклади архітектурних чи технологічних досягнень певних періодів. Сім об'єктів в Україні, включаючи церкви, вікові ліси та історичний центр великого міста, визнані об'єктами Всесвітньої спадщини. Крім того, три елементи включено до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства, підкреслюючи їхнє культурне значення.

РОЗДІЛ 5

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ОБ'ЄКТАМИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Цілі сталого розвитку (ЦСР), які також називаються «Глобальними цілями», являють собою єдиний заклик до колективних дій для викорінення бідності, захисту навколишнього середовища та сприяння миру та процвітання для всіх у всьому світі.

17 Цілей сталого розвитку базуються на досягненнях Цілей розвитку тисячоліття та стосуються додаткових критичних сфер, таких як зміна клімату, економічна нерівність, інновації, стале споживання, мир і справедливість. Ці цілі взаємопов'язані, а це означає, що прогрес в одній часто вимагає вирішення проблем, пов'язаних з іншими, щоб забезпечити повний успіх.

Рис. 5.1. Цілі сталого розвитку

17 Цілей сталого розвитку і 169 завдань демонструють масштабність і амбітність цього нового всезагального Порядку денного. Вони орієнтовані на розвиток здобутків, досягнутих у рамках цілей розвитку тисячоліття, і на

завершення реалізації завдань, які не вдалося виконати. Вони спрямовані на реалізацію прав людини для всіх, досягнення гендерної рівності та розширення правових можливостей усіх жінок і дівчат. Мають комплексний та неподільний характер і забезпечують зрівняння трьох вимірів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного. Цілі та завдання до 2030 року стимулювати діяльність у сферах, що є критично значущими для людства і планети [32].

До складу адміністративно-територіальної структури Уманського району Черкаської області належить Паланська територіальна громада (рис. 5.2). В її межах знаходиться с. Синиця із пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення Синицьким парком.

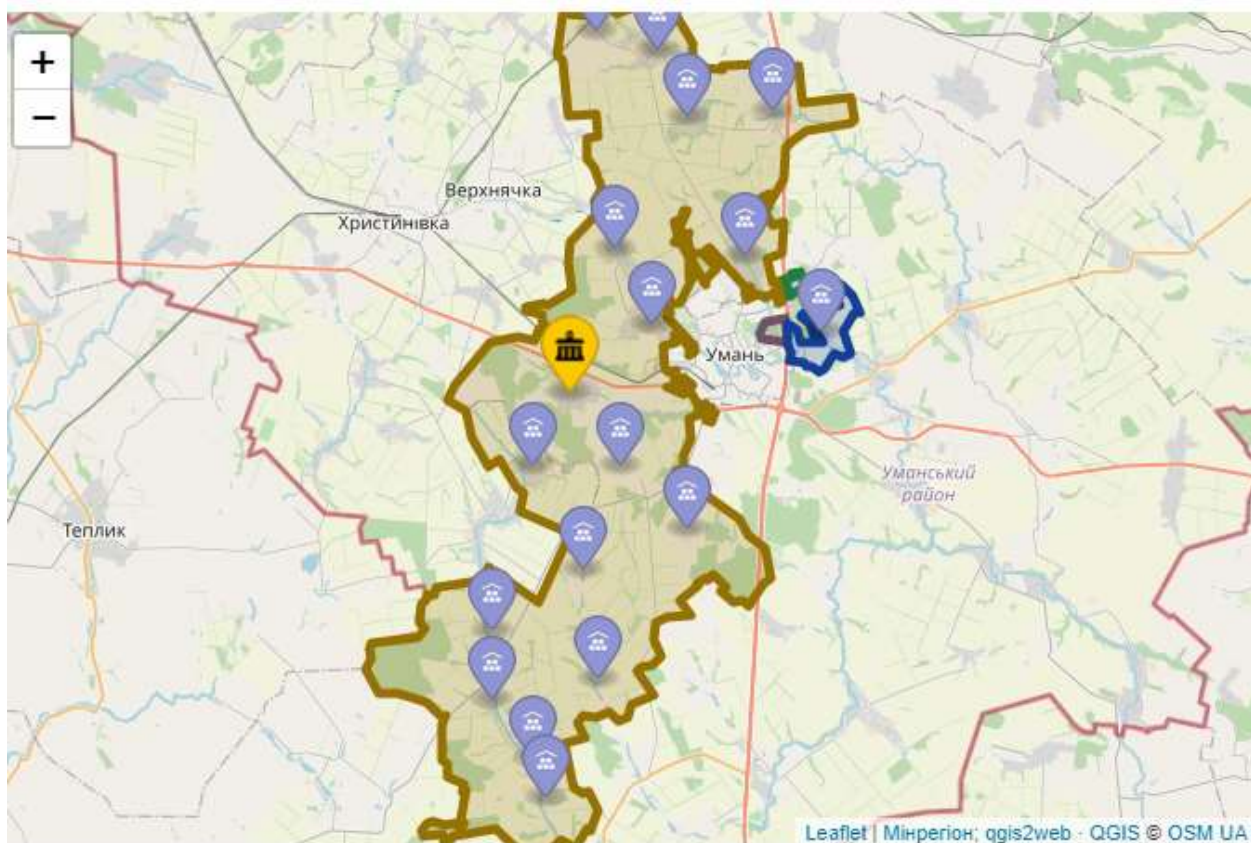

Рис. 5.2. Карта Паланської територіальної громади Уманського району Черкаської області

Синицький парк знаходиться на околиці однойменного сільського населеного пункту Паланської територіальної громади Уманського району

Черкаської області. Цей об'єкт є не лише прикладом історичної польської культурної спадщини на території сучасної України. Це об'єкт природно-заповідного фонду, а саме – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Рис. 5.3. План Синицького парку

Також його варто розглядати як такий сучасний просторовий елемент, який забезпечить соціальне, економічне та екологічне зростання громади цього сільського населеного пункту відповідно до цілей сталого розвитку. І є особливо актуальним з погляду на повоєнне відновлення України. Це територія, яка дозволить створити нові робочі місця, бути джерелом фінансових надходжень до бюджету Паланської сільської громади та бути основою для відновлення життєвого потенціалу території, який пов'язаний із збільшення людського ресурсу. Сучасна демографічна ситуація ускладнюється війною, яка триває в Україні. Окрім природних депопуляційних процесів ми маємо також такі, які є прямим результатом російського вторгнення. Наприклад станом на 01 січня 2024 року кількість жителів с. Синиці становить 749 осіб [2] і маємо тенденції до зменшення, а не зростання.

Село Синиця має добрі логістичні характеристики. Населений пункт знаходиться в центральній частині України, віддалений на 20 км на південний захід від м.Умані Черкаської області (рис. 5.4).

Рис. 5.4. Розрахунок відстаней і маршрутів від м.Умані до с.Синиця Уманського району (Черкаська обл.) в програмі *DELLA*

З метою виконання еколого-економічного оцінювання ефективності роботи Синицького парку як об'єкту рекреаційної атрактивності виконали такі дії. Зібрали основну інформацію про потенційних відвідувачів, а саме:

- вік, стать, рівень освіти; походження відвідувачів (міське, національне чи міжнародне);
- запитали про витрати, пов'язані з поїздкою: транспортні витрати (автобус, потяг, автомобільне паливо); витрати на проживання; їжа та напої під час візиту;
- зібрали дані про вартість вхідних квитків; покупки в парку (сувеніри, частування); плату за екскурсію або додаткові послуги;
- використали питання умовної оцінки: «Чи хотіли б ви платити більше за вхід до парку, якби це покращило послуги?»; «Яку максимальну суму ви б заплатили, щоб підтримати зусилля по збереженню Синицького парку?»;

- питання про рівень задоволення: оцініть зручності, доступність і обслуговування; запропонуйте вдосконалення;

- визначили мотивації та вподобання: чому приходять відвідувачі: історичний інтерес, відпочинок або оцінка природи.

Опитування потенційних відвідувачів Синицького парку виконали в м.Умані Черкаської області, а саме відвідувачів Уманського парку (дендрологічного парку «Софіївка»). Кількість респондентів становить 100 осіб. Розподіл за віковими групами наведений на рисунку 5.5.

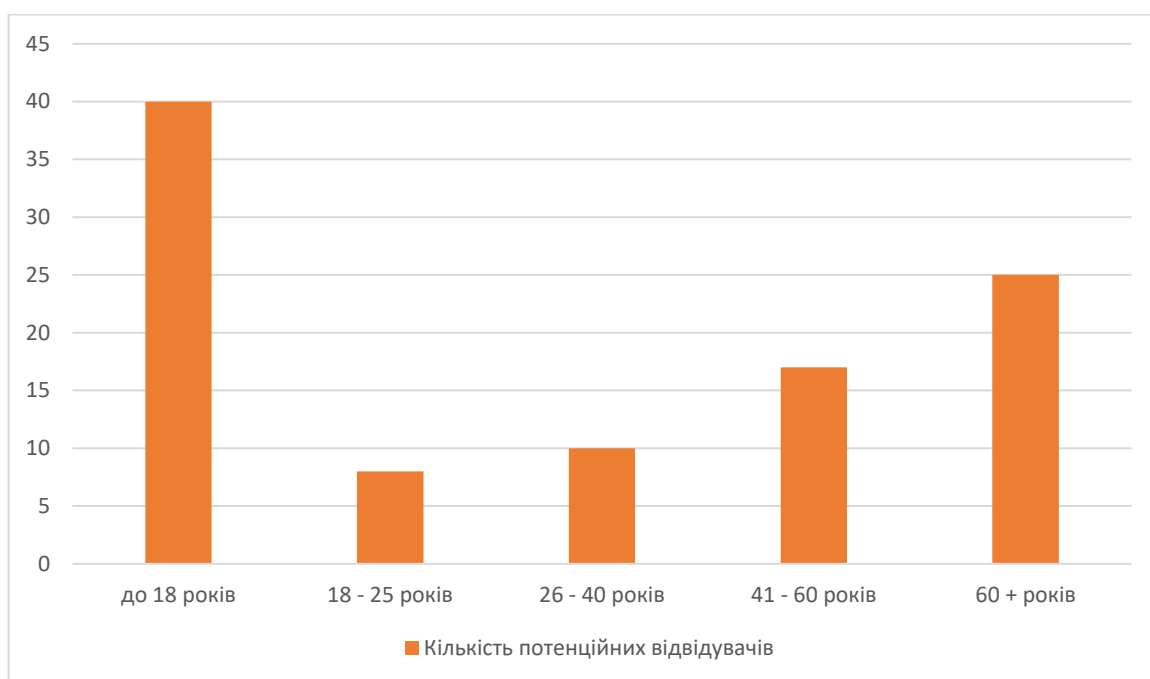

Рис. 5.5. Діаграма, яка показує вікове співвідношення між потенційними відвідувачами Синицького парку

Серед опитаних найбільшу частку становить група респондентів до 18 років, в основному – це школярі, які є екскурсантами (40% від загальної кількості). Найменша частка припадає на групу віком 18 – 25 років (8 %).

На питання «Звідки Ви приїхали?», отримали такі відповіді: 56 % респондентів – місцеві жителі; 34 % – із інших міст України; 10 % – з закордону.

Проаналізуємо вартість проїзду від м. Умані до с. Синиці Уманського району за вартістю, яка представлена на сайті офіційного перевізника (<https://ukrpas.ua/bus/uman-to-synytsya>) [10].

Упродовж екскурсійного сезону вартість вхідного квитка до місцевого парку становить для дорослих 200,00 грн., а для дітей – 100,00 грн. [19].

На запитання про те, яку кількість коштів Ви готові витратити в парку, отримали такі відповіді (рис. 5.6).

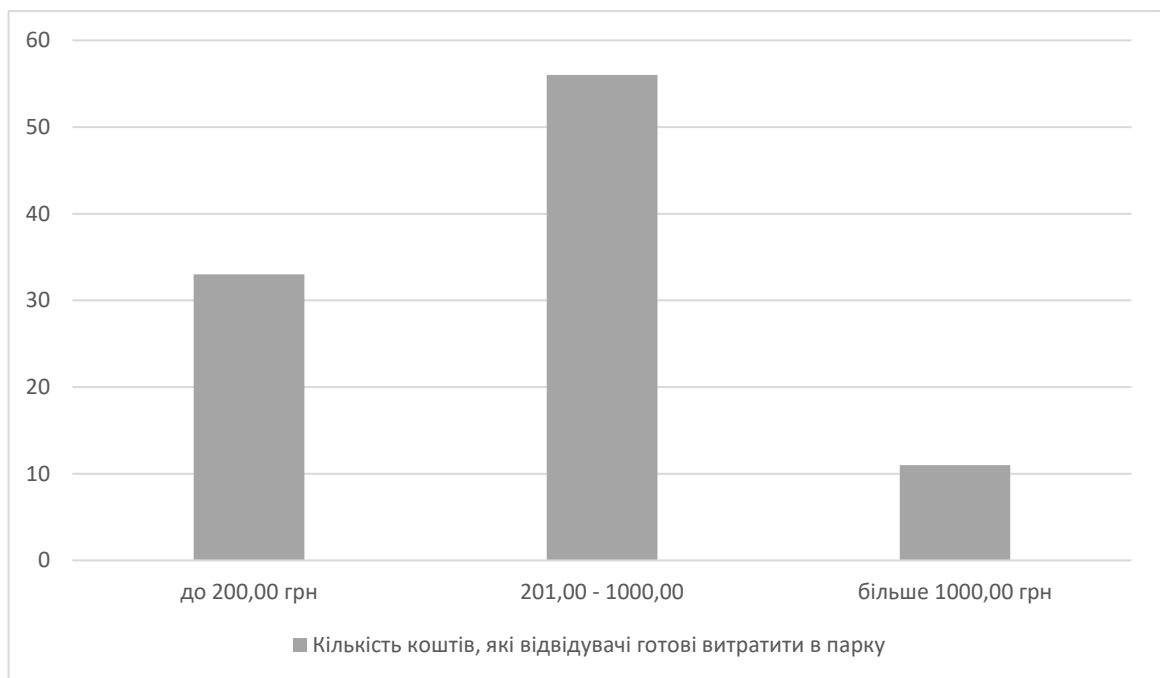

Рис. 5.6. Діаграма, яка показує перерозподіл опитаних щодо кількості коштів, які екскурсанти готові додатково витратити в парку

За даними, отриманими в адміністрації Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України, станом на 17 жовтня 2024 року парк відвідали 270852 особи, з них більшу частку становлять гості міста (рис.5.7).

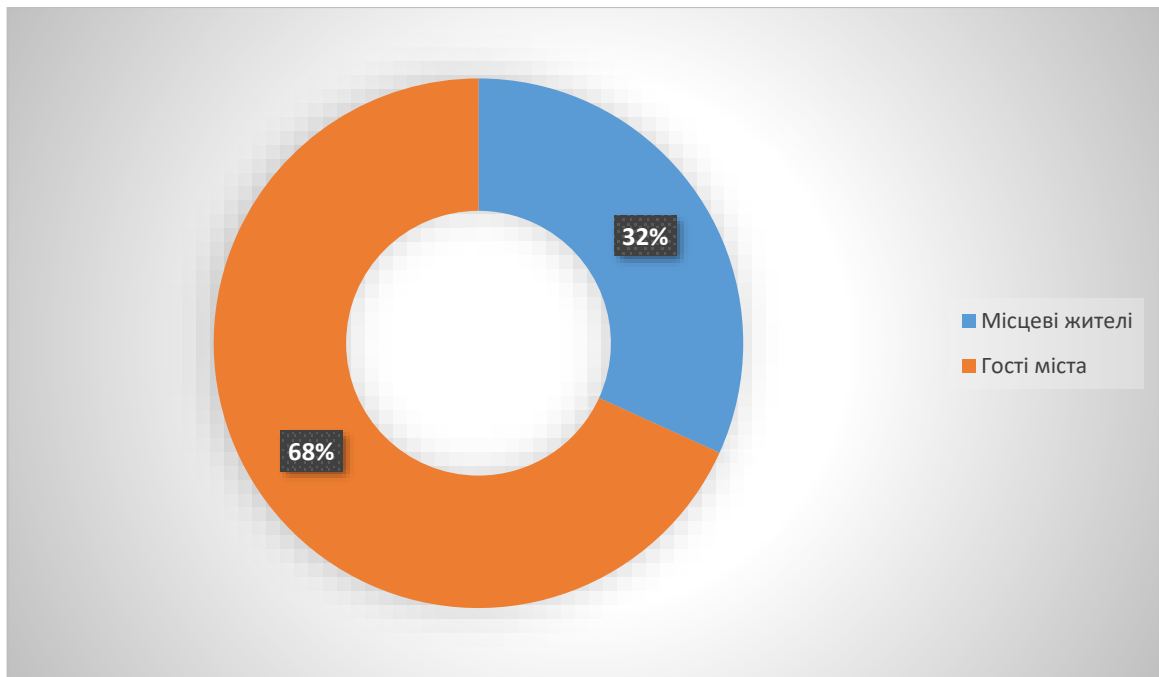

Рис. 5.7. Діаграма співвідношення кількості відвідувачів Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України, які могли б бути потенційними екскурсантами Синицького парку

Виконаємо обрахунки економічного прибутку, який отримає Синицький парк при такій кількості відвідувачів. Площа Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України більша у 4 рази, ніж Синицького парку. Якщо брати до уваги взаємозалежність вартості вхідного квитка з територіальністю об'єкта, то пропонуємо визначити величину економічного прибутку громади с. Синиця Уманського району, якщо вхідний квиток матиме вартість 50,00 грн.

Туристична цінність (T_v) становитиме:

$$T_v = 270\,852 \text{ осіб} \cdot 50,00 \text{ грн.} = 13\,542\,600,00 \text{ грн.}$$

Перевізник, який виконуватиме пасажирські перевезення по маршруту м. Умань – с.Синиця – м. Умань, отримає такий дохід ($D_{тр}$):

$$D_{тр.} = 270\,852 \text{ осіб} \cdot 72,00 \text{ грн.} = 19\,501\,344,00 \text{ грн.}$$

Відповідно до даних (рис. 5.6), отриманих в результаті опитування маємо таку прогностичну модель додаткових коштів, які може отримати

громада с. Синиця Уманського району від продажу різних сувенірів, надання додаткових послуг в Синицькому парку (таблиця 5.1).

Таблиця 5.1

Прогнозовані додаткові фінансові надходження до громади с.Синиця
Уманського району Черкаської області

№ з/п	Кількість додаткових коштів	Кількість екскурсантів, осіб	Грошовий еквівалент
1	до 200,00 грн.	89381	17876200,00 грн.
2	201,00 грн. – 1000,00 грн.	151677	30487077,00 грн.
3	понад 1000,00 грн.	29794	29823794,00 грн.

Таким чином, Синицький парк, який знаходиться в с. Синиця Паланської об'єднаної територіальної громади Уманського району Черкаської області є не лише об'єктом історико-культурної спадщини регіону, це просторовий об'єкт, що має значні ресурси з надання екосистемних послуг в регіоні та економічний потенціал його розвитку відповідно до цілей та стратегії сталого розвитку.

ВИСНОВКИ

У результаті виконаного дослідження культурної і природної спадщини Правобережної України в контексті цілей сталого розвитку можна зробити такі висновки.

Культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Культурна і природна спадщина – це система матеріальних та інтелектуально-духовних цінностей, створених і заощаджених попередніми поколіннями й таких, що представляють виняткову важливість для збереження культурного та природного генофонду Землі і її подальшого розвитку.

Просторовий аспект у підходах щодо визначення спадщини розробляється у працях Ю.О. Веденіна, Ю.Л. Мазурова, П.М. Шульгіна, Є.В. Євдокимової та інших фахівців. Інформаційно-часовий аспект – у працях М.Є. Кулешової, А.В. Лисицького. Культурна спадщина як наукова категорія досліджується з погляду таких підходів: генетичного; екологічного; географічного; історичного; інформаційного; правового; соціально-економічного; збалансованого та гуманітарного. Питання збалансованого розвитку є проблемами наукового пошуку таких вчених, а саме: М.В. Багрова, Б.В. Буркінського, В.В. Волошина, З.В. Герасимчука, А.П. Голікова, М.А. Голубця, І.О. Горленко, М.Д. Гродзинського, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, В.П. Кухар, С.А. Лісовського, І.І. Лукінова, В.С. Міщенко, О.С. Новоторова, В.І. Олещенка, Я.Б. Олійника, О.Г. Осауленка, М.М. Паламарчука, В.М. Пащенко, С.І. Пирожкова, О.М. Ральчук, Л.Г. Руденка, О.Г. Топчієва, В.Я. Шевчук, Ю.Р. Шеляг-Сосонка, П.Г. Шищенко, Б.П. Яценка та ін. Сучасні аспекти об'єктів культурної спадщини розриваються у працях К.А.Поливач.

Просторовий розподіл об'єктів культурної спадщини національного значення в розрізі адміністративних областей нерівномірний. До регіонів, у яких сконцентровано найбільше пам'яток у розрахунку на 1 тис. км²,

належать: Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Волинська області та місто Київ. Найменше пам'яток на 1 тис. км² у Кіровоградській та Миколаївській областях. Частка кількості об'єктів культурної спадщини національного значення від загальної кількості об'єктів культурної спадщини національного значення в державі суттєво відрізняється. Найменша (до 2 %) вона в Кіровоградській, Миколаївській, Херсонській областях. Найбільша частка (10–20 %) припадає на Львівську область та м. Київ. У Вінницькій, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Одеській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській і Чернівецькій областях частка історико-культурних об'єктів становить 2–5 %, у Волинській, Хмельницькій областях 5–10 %.

Природну спадщину Правобережної України формують об'єкти природно-заповідного фонду. На території Правобережної України знаходиться 3 біосферних заповідників (Дунайський, Карпатський, Чорноморський); 9 природних заповідників (Древлянський, Поліський, Рівненський, Канівський, Розточчя, Медобори, Єланецький степ, Горгани, Черемський), 29 національних природних парків (Білобережжя Святослава, Білоозерський, Бузький Гард, Верхнє Побужжя, Верховинський, Вижницький, Галицький, Голосіївський, Гуцульщина, Дермансько-Острозький, Дністровський каньйон, Залісся, Зачарований край, Кармелюкове Поділля, Карпатський, Кременецькі гори, Мале Полісся, Нижньодністровський, Північне Поділля, Подільські Товтри, Прип'ять-Стохід, Синевир, Синьогора, Сколівські Бескиди, Ужанський, Хотинський, Черемоський, Шацький, Яворівський).

Виконане еколого-економічне обґрунтування сталого розвитку окремих територіальних громад за рахунок використання об'єктів історико-культурного надбання території окреслило актуальні напрями отримання грошових надходжень для наповнення місцевого бюджету та формування еквівалентних можливостей для її розвитку.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

З метою розвитку громади на основі цілей та стратегії сталого розвитку і наявності на балансі відповідного об'єкту природної та культурної спадщини пропонуємо:

робити інвестиції у створення доступної туристичної інфраструктури, включаючи дороги, вказівники, паркувальні майданчики та сполучення громадським транспортом між парком, селом і сусіднім містом;

сприяти розвитку різноманітних варіантів розміщення в селі, таких як екологічно чисті будиночки, гостьові будинки та кемпінги;

заохочувати місцеве населення пропонувати туристам традиційні ремесла, продукти харчування та інші регіональні продукти (це покращить враження від відвідувачів і підтримає місцеву економіку);

організовувати майстер-класи, виставки та культурні заходи, які демонструють місцеву історію, традиції та природні особливості, залучаючи ширшу аудиторію;

сприяти співпраці між громадами для забезпечення сталого розвитку туризму та розподілу ресурсів;

розробити єдину маркетингову стратегію для просування парку та села як єдиного туристичного напрямку, підкреслюючи їхні унікальні особливості та близькість до міста;

впроваджувати екологічні методи розвитку туризму, такі як утилізація відходів, використання відновлюваної енергії та проєкти збереження для збереження природної та культурної спадщини регіону;

пропонувати навчальні програми для місцевих жителів у сфері гостинності, екскурсоводства та підприємництва, щоб розширити їх можливості та покращити якість обслуговування відвідувачів;

створювати та рекламувати регулярні фестивалі, ярмарки або тематичні заходи, які привертають увагу до парку та села, заохочуючи повторні відвідування;

створити системи для моніторингу впливу туризму на громаду та навколишнє середовище, використовуючи відгуки відвідувачів для покращення послуг і зручностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богорад О.Д., Невелєв О.Д., Падалка В.М., Підмогильний М. В. Регіональна економіка: Словник-довідник. К.: НДІСПМ, 2004. 346 с.
2. Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс] URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Вечерський В.В. Проблеми українських заповідників. *Пам'ятки України: історія та культура*. 1996. № 3–4. С. 16–20.
4. Водзинський Є. Питання охорони своєрідності історичних міст України. *Архітектурна спадщина України*. К.: Українознавство, 1995. Вип. 2. С. 242–253.
5. Географічна енциклопедія України. У 3-х т. / Редкол.: О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989–1993. Т. 3: П–Я. 480 с.
6. Гукалова І . В . Демографічні та соціальні чинники розвитку сільської місцевості в Україні: тенденції змін. *Укр. геогр. журн.* 2023. № 2. С. 35–47. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.02.035>
7. Деякі питання реалізації Закону України «Про народні художні промисли»: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 № 283. *Офіційний вісник України*. 2002. № 11. С. 112, ст. 516.
8. Захарченко В. І., Захарченко С. В. Реформа децентралізації в Україні як чинник та інституційний складник сталого розвитку територіальних громад. *Укр. геогр. журнал*, 2024, № 1. С. 49–62. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2024.01.049>
9. Жупанський Я. І. Словник термінів і понять з географії. Чернівці: Технодрук, 2006. 192 с.
- 10.Квитки на автобус Умань – Синиця. УКРПАС. URL: <https://ukrpas.ua/bus/uman-to-synytsya> (дата звернення: 20.10.2024)
- 11.Колотуха О.В. Дитячо-юнацький туризм в Україні як територіальна соціально-економічна система: проблеми та перспективи розвитку:

- Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / НАН України; Ін-т географії. К., 2005. 20 с.
12. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Париж, 1972). *Україна в міжнародно-правових відносинах*. К., 1997. Кн. 2. 864 с.
 13. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (Париж, 2003). URL: <http://www.unesco.org>.
 14. Любіцева О.О. Геопросторова організація туристичного процесу: Автореф. дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2003. 28 с.
 15. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К. : Альтерпрес, 2002. 436 с
 16. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: підручник. К.: Знання, 2005. 511 с.
 17. Мельничук Г. В., Дронова О. Л. Інтегрований міський розвиток: підходи і методика планування. *Укр. геогр. журн.* 2024. № 1. С. 63–78. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2024.01.063>
 18. Мусієнко М. М. Екологія : Тлумачний словник / М. М. Мусієнко, В. В. Серебряков, О. В. Брайон – К. : Либідь, 2004. – 376 с.
 19. Національний дендропарк «Софіївка». Умань туристична. URL: <https://umantravel.com.ua/2024/10/09/park-sofiivka/#> (дата звернення: 20.10.2024).
 20. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. К.: Вища шк., 1996. 232 с.
 21. Поливач К. А. Історико-культурний каркас України: методичні підходи до його виявлення та дослідження. *Укр. геогр. журн.* 2019. № 2. С. 32–40. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2019.02.032>
 22. Поливач К. А. Концепція створення електронного атласу «Україна. Культурно-ландшафтна спадщина». *Укр. геогр. журн.* 2023. № 4. С. 56–

65. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.04.056>
- 23.Поливач К. Культурно-ландшафтне районування України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, серія «Геологія. Географія. Екологія». 2022. № 57. С. 173–183. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-57-13>
- 24.Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. К. : Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
- 25.Правила охорони праці для працівників музеїв. Наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України № 18 від 19.01.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0125-15#Text> (дата звернення: 21.11.2024).
- 26.Про затвердження Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року № 768. *Офіційний вісник України*. 2007 № 39, С. 47, ст. 1555.
- 27.Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним: Постанова Кабінету Міністрів України від 3.07.2006 р. № 909. *Офіційний вісник України*. 2006. № 27. С. 51, ст. 1950.
- 28.Про затвердження Списку історичних населених місць України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 878. *Офіційний вісник України*. 2001. № 31. С. 104, ст. 1402.
- 29.Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8.06.2000 №1805–III. *Відомості Верховної Ради*. 2000. №39, ст. 333; *Відомості Верховної Ради*. 2005. № 5, ст. 114.
- 30.Про охорону праці. Закон України від 14. 10. 1992 № 2694-XII. Дата оновлення: 10. 10. 2024. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T269400?an=1> (дата звернення 21.11.2024).
- 31.Про Рекомендації парламентських слухань «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації»: Постанова

- Верховної Ради України від 21.06.2005 р. № 2680-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2005. № 28. С. 1172, ст. 376.
32. Руденко Л.Г., Горленко І.О., Лісовський С.А. Сталий (збалансований) розвиток і його сприйняття в Україні. *Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з екол. проблем сталого розвитку України* (Київ, 6–7 жовтня 2005 р.). К.: Європ. центр техногенної безпеки ТЕСДОС 17/2006, 2006. С. 120–134.
33. Савостіна Л.Є. Порядок обліку нерухомих об'єктів культурної спадщини. Реалії та перспективи *Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень*. Вип. 7. К.: Фенікс, 2012. С. 322–335.
34. Савостіна Л.Є., Попельницький О.О. Державний реєстр нерухомих пам'яток України: формування та автоматизований облік нерухомих об'єктів культурної спадщини. *Наук. записки Нац. заповідника «Замки Тернопілля»*. Збараж, 2011. С. 176–178.
35. Савостіна Л.Є., Попельницький О.О. Проблеми формування державного реєстру нерухомих пам'яток України. *Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень*. 2011. Вип. 6. С. 504–513.
36. Слі Б. Інтеграція у галузеву політику питань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття: розвиток екологічного туризму в Україні. *Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні*. К.: Нац. екол. центр України, 2000. С. 59–67
37. Топчієв О. Методологічні трансформації у сучасній географії. *Часопис соціально-економічної географії*. Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. 2007. Вип. 2 (1). С. 27–34.
38. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. Одеса : Астропринт, 2001. 560 с
39. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 744 с.
40. Шищенко П. Г., Гавриленко О. П., Циганок Є. Ю., Білоус Л. Ф. Вартість житла як плата за екосистемні послуги міських зелених зон

- (на прикладі Києва). *Укр. геогр. журнал*, № 2, 2024. С. 33–42. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2024.02.033>
41. Шулик В.В. Методичні проблеми формування регіональних рекреаційних систем (на прикладі Полтавської області): Автореф. дис... канд. арх.: 18.00.01 / Харк. держ. техн. ун-т буд-ва та арх-ри. – Х., 2001. 20 с.
 42. Arques F.S. & Mariné, N. C. Hacia un hiperatlas para el conocimiento y difusión de los paisajes culturales españoles. *Patrimonio cultural de España*, 2021. No. 12, 372–384
 43. Ashworth G.J. From history to heritage – from heritage to identity. In search of concepts and models. London: Routledge. 1994. P. 13.
 44. Ehrlic M., Kuča K., Kučová V. et al. Typology of Historical Cultural Landscape of the Czech Republic. České Budějovice: Národní památkový ústav. 2020. 170 s.
 45. Google Earth. URL: <https://earth.google.com/>
 46. Kuča K. (ed.), Malina O., Salašová A., Weber M. a kol. Historické kulturní krajiny České republiky. Průhonice, 2020. 607 s.

ДОДАТКИ